

Εκτιμήσεις των μητέρων για τη συμπεριφορά των παιδιών και ψυχοκοινωνικές παράμετροι του οικογενειακού πλαισίου

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΕΤΡΟΓΙΑΝΝΗΣ
ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΠΑΠΑΔΙΩΤΗ-ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ
Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στόχος της παρούσας μελέτης ήταν η διερεύνηση της σχέσης ανάμεσα σε έναν αριθμό παραγόντων που διαμορφώνουν και χαρακτηρίζουν το πλαίσιο της οικογένειας και στο βαθμό έντασης και συχνότητας εκδηλώσεων συμπεριφοράς παιδιών σχολικής ηλικίας οι οποίες αντιπροσωπεύουν πιθανά προβλήματα ψυχοκοινωνικής προσαρμογής, με βάση την εκτίμηση των μητέρων. Η έρευνα διεξήχθη με τη χρήση ερωτηματολογίου, το οποίο συμπληρώθηκε από τις μητέρες 175 παιδιών της Γ', της Δ' και της Ε' τάξης έξι δημοτικών σχολείων. Υπό το πρίσμα της συστημικής θεώρησης, διερευνήθηκε η συμβολή, στη βάση της προγενέστερης βιβλιογραφίας, (α) ορισμένων σημαντικών κοινωνικο-δημογραφικών χαρακτηριστικών (ηλικία και μορφωτικό επίπεδο της μητέρας), (β) της ψυχοσυναισθηματικής κατάστασης (ιδιοσυγκρασιακό της άγχος, θέση ελέγχου, γενικό επίπεδο «αισιοδοξίας» και «θετικής σκέψης») και των αντιλήψεων της μητέρας (εκτιμήσεις της για την υγεία της και τη σχέση της με τα παιδιά, γενικό επίπεδο συζυγικής ικανοποίησης), και (γ) των «εγγύτερων»-ενδοοικογενειακών διεργασιών που χαρακτηρίζουν το οικογενειακό πλαίσιο, στην εκτίμηση της ψυχοκοινωνικής προσαρμογής των παιδιών. Τα ευρήματα της μελέτης συμφωνούν εν μέρει με αυτά προηγούμενων ερευνών σχετικά με το ρόλο των προσωπικών αντιλήψεων και εκτιμήσεων των μητέρων για τη συμπεριφορά των παιδιών. Πτυχές της ψυχολογικής κατάστασης των μητέρων, η αντίληψή τους για την οικογενειακή λειτουργικότητα καθώς και οι ενδοοικογενειακές διεργασίες φαίνονται να συναρτώνται με τις εκτιμήσεις τους για την ψυχοκοινωνική προσαρμογή των παιδιών, ευρήματα τα οποία έχουν ιδιαίτερη σημασία σε επίπεδο πρόληψης μελλοντικών δυσκολιών όπως και θεραπευτικής παρέμβασης.

Λέξεις-κλειδιά: Εκτιμήσεις των μητέρων, Συμπεριφορά των παιδιών, Οικογενειακό πλαίσιο, Συστημική θεώρηση.

Στη διάρκεια των τριών τελευταίων δεκαετιών ένα μεγάλο μέρος των ερευνητικών προσπαθειών έχει επικεντρωθεί στη μελέτη του πλαισίου της οικογένειας και στις επιδράσεις που ασκούν τόσο τα χαρακτηριστικά των ατόμων όσο και οι μεταξύ τους σχέσεις στην ανάπτυξη του παιδιού (π.χ., Belsky, Lerner, & Spanier, 1984. Laosa & Sigel, 1982. Lerner, 1986.

Wachs & Gruen, 1982). Η εμφάνιση νέων θεωρήσεων που προσεγγίζουν την ανάπτυξη μέσα από το πρίσμα της «συστημικής προσέγγισης» (π.χ., Lerner & Kauffman, 1985. Scott, 1987. Thelen, 1987. Urban, 1978) προέβαλλε, όλο και πιο έντονα, την ανάγκη μελέτης της φύσης των αλληλεπιδράσεων και των σχέσεων των ανθρώπων τόσο μεταξύ τους όσο και με το φυσικό και κοινω-

νικο-πολιτιστικό τους περιβάλλον, προκειμένου να κατανοηθεί πληρέστερα η πορεία της ανάπτυξης του παιδιού. Υπό αυτό το πρίσμα, η μελέτη παραγόντων που συνδέονται με την εκδήλωση προβλημάτων ψυχοκοινωνικής προσαρμογής κατά την παιδική ηλικία, καθώς και με την αναφορά τους από άτομα που γνωρίζουν τα παιδιά, αποκτά ιδιαίτερο ερευνητικό ενδιαφέρον, ενώ αποτελεί και απαραίτητη προϋπόθεση για την πρόληψη μελλοντικών δυσκολιών και την αξιολόγηση της αναγκαιότητας για παρέμβαση (Verhulst & Van Der Ende, 1991).

Στο πλαίσιο της συστημικής προσέγγισης έχουν αναπτυχθεί δύο σημαντικές θεωρήσεις. Στη *θεωρία οικογενειακών συστημάτων* –ως πρό-έκταση της «γενικής συστημικής θεωρίας» (Bertalanffy, 1986. Miller, 1955, 1965. Παπαδιώτη-Αθανασίου, 2000)– η έμφαση δίνεται στον τρόπο με τον οποίο συναλλάσσονται τα μέλη μεταξύ τους στο πλαίσιο του οικογενειακού συστήματος. Η οικογένεια θεωρείται ως ένα οργανωμένο σύστημα εντός του οποίου δημιουργούνται σχέσεις που διαμορφώνουν τη συμπεριφορά κάθε μέλους του, το οποίο με τη σειρά του θεωρείται ενεργό μέρος των ενδοοικογενειακών διαδικασιών (Minuchin, 1985). Στο πλαίσιο της θεωρησης αυτής εξετάζονται οι διεργασίες, εμφανείς και συγκαλυμμένες, και οι τρόποι αλληλεπίδρασης μεταξύ όλων των μελών (γονιών, παιδιών ή/και άλλων μελών) (Byng-Hall, 1995. Minuchin, 1985).

Μια δεύτερη γραμμή σκέψης, διατηρώντας αρκετά κοινά στοιχεία με τη «γενική συστημική θεωρία», αναπτύχθηκε στο πλαίσιο της *θεωρίας οικολογικών συστημάτων* (Bronfenbrenner, 1979). Στο επίκεντρο της θεωρίας τίθεται πάντα

η ανάπτυξη του ατόμου, η οποία προσεγγίζεται μέσα από μια ευρύτερη προοπτική σύμφωνα με την οποία, προκειμένου να κατανοήσουμε την *οικολογία της ανθρώπινης ανάπτυξης*¹ και τα *πλαίσια*² μέσα στα οποία αναπτύσσεται το άτομο, πρέπει να μελετούμε τις διεργασίες που αναπτύσσονται μεταξύ του ατόμου και του εγγύτερου ή του πιο απομακρυσμένου κοινωνικού πλαισίου/συστήματος στο οποίο ανήκει.

Το πρώτο συστημικό επίπεδο που βιώνει άμεσα το παιδί είναι το «μικροσύστημα», που περιλαμβάνει όλα εκείνα τα πλαίσια στα οποία συμμετέχει και τα οποία βιώνει *άμεσα* το αναπτυσσόμενο άτομο. Ο Bronfenbrenner (1979) τονίζει ότι, για να κατανοήσουμε την ανάπτυξη σε αυτό το επίπεδο, πρέπει να έχουμε υπόψη μας ότι όλες οι σχέσεις και οι διαδικασίες είναι *αμφίδρομες* και *αμοιβαίες*. Κάθε μικροσύστημα περιλαμβάνει τα *κοινωνικά* στοιχεία (π.χ., τους γονείς, τα αδέρφια, τους παιδαγωγούς, τους γείτονες, τους συγγενείς, τους φίλους, καθώς και όσα άλλα άτομα φροντίζουν, διδάσκουν ή έρχονται σε επαφή με το παιδί) και τα *φυσικά* στοιχεία (π.χ., το σπίτι, ο παιδικός σταθμός, η παιδιατρική μονάδα, το σχολείο). Επίσης, χαρακτηρίζεται τόσο από τα *δομικά χαρακτηριστικά* του (π.χ., ο τύπος της οικογενειακής μονάδας ως προς την ακεραιότητα –αμιγείς ή μονογονεϊκές– ή το μέγεθός της –πολυμελείς ή ολιγομελείς–, το μέγεθος του σπιτιού, το επιμορφωτικό και αναγνωστικό υλικό στο σπίτι, η παρεχόμενη ασφάλεια) όσο και από τις *λειτουργικές σχέσεις* ή τα *χαρακτηριστικά της διεργασίας*. Τα συγκεκριμένα χαρακτηριστικά αναφέρονται στη φύση, στους σκοπούς και στα χαρακτηριστικά των συναλλαγών μεταξύ των μελών ή των στοιχείων/

1. Η «οικολογία» υποδηλώνει την εναρμόνιση/προσαρμογή μεταξύ του αναπτυσσόμενου οργανισμού και του περιβάλλοντός του και ως «ανάπτυξη» θεωρείται η προοδευτική αλλαγή, κατά μήκος του χρόνου, της σχέσης μεταξύ του οργανισμού και του περιβάλλοντός του (Bronfenbrenner, 1975, σ. 439).

2. «Ο χώρος εντός του οποίου τα δρώντα πρόσωπα συμμετέχουν σε συγκεκριμένες δραστηριότητες αναλαμβάνοντας συγκεκριμένους ρόλους (π.χ., γονιός, δάσκαλος, μαθητής) για συγκεκριμένη χρονική περίοδο. Οι παράγοντες χώρος, χρόνος, δραστηριότητα και ρόλος συνιστούν τα στοιχεία του πλαισίου» (Bronfenbrenner, 1976, σ. 11-12).

μονάδων μέσα σε κάθε συστημικό πλαίσιο, όπως η ικανοποίηση από τον έγγαμο βίο, η συχνότητα και το είδος της επικοινωνιακής συμπεριφοράς ή ο «συναισθηματικός τόνος» της επικοινωνίας (Burgess & Conger, 1978), τα πιστεύω των ενηλίκων για τη μαθησιακή ικανότητα και επάρκεια των παιδιών τους, και κατά συνέπεια για τον τρόπο που αυτοί διαμορφώνουν τις προσδοκίες τους για τη συμπεριφορά των παιδιών στις διάφορες ηλικίες (Long, Peters, & Garduque, 1985).

Οι διαρκείς τύποι συναλλαγών στο άμεσο περιβάλλον καλούνται *εγγύτερες διεργασίες* (proximal processes) (Bronfenbrenner & Morris, 1998) και περιλαμβάνουν «τη μεταβίβαση ενέργειας μεταξύ του αναπτυσσόμενου ατόμου και των ατόμων, αντικειμένων και συμβόλων του άμεσου περιβάλλοντος. Η μεταβίβαση μπορεί να είναι είτε μονόδρομη, δηλαδή από το αναπτυσσόμενο άτομο προς τα χαρακτηριστικά του περιβάλλοντος ή από τα χαρακτηριστικά του περιβάλλοντος προς το αναπτυσσόμενο άτομο, είτε αμφίδρομη, ταυτοχρόνως ή διαδοχικά» (Bronfenbrenner & Evans, 2000, σ. 118), όπως, για παράδειγμα, η συναλλαγή μητέρας – παιδιού. Οι εγγύτερες διεργασίες αποτελούν, στην πραγματικότητα, τους μηχανισμούς συναλλαγής μεταξύ του οργανισμού και του περιβάλλοντος, λειτουργούν δηλαδή ως «μηχανές της ανάπτυξης» (Bronfenbrenner & Evans, 2000), και παράγουν δύο ειδών αποτελέσματα: α) την *απόκτηση δεξιοτήτων και ικανοτήτων*, ή β) τη *δυσλειτουργία*.

Η ανασκόπηση της ερευνητικής βιβλιογραφίας δείχνει ότι οι περισσότερες μελέτες θέτουν στο επίκεντρο του ενδιαφέροντός τους τα μικροσύστηματα, κι αυτό γιατί διαδραματίζουν τον πιο καθοριστικό ρόλο στην ανάπτυξη του ατόμου και προδιαγράφουν τη μετέπειτα πορεία του περισσότερο από κάθε άλλο συστημικό επίπεδο. Ιδιαίτερα το μικροσύστημα της οικογένειας αποτελεί το σημαντικότερο, ίσως, πλαίσιο από πλευράς τόσο δυναμικών διαδικασιών όσο και εύρους επιπτώσεων. Τα χαρακτηριστικά των γονέων και των παιδιών, μόνα τους και σε συνδυασμό, και τα χαρακτηριστικά της οικογένειας

(τόσο σε επίπεδο δομικών όσο και σε επίπεδο χαρακτηριστικών της διεργασίας) προσθέτουν το δικό τους δυναμικό και διαμορφώνουν το μικροσύστημα της οικογένειας.

Από το πλήθος των ερευνών που έχουν διεξαχθεί προς αυτή την κατεύθυνση διαπιστώνεται ένας σημαντικός αριθμός διαστάσεων ως προς τις οποίες διαφοροποιούνται οι οικογένειες και είναι σημαντικές για το παιδί, αλλά και ως προς τις αντιλήψεις που έχουν οι γονείς για τις τυπικές ικανότητες του παιδιού. Η επιλογή του ατόμου που παρέχει πληροφορίες για την πορεία ανάπτυξης των παιδιών, και ιδιαίτερα αυτών που παρουσιάζουν προβλήματα ψυχοκοινωνικής προσαρμογής, αποτελεί ένα σημαντικό ζήτημα (Achenbach, McConaughy, & Howell, 1987. Gagnon, Vitaro, & Tremblay, 1992). Σύμφωνα με τον Achenbach (1990), για τον ορισμό των προβλημάτων συμπεριφοράς στην παιδική ηλικία παίζουν καθοριστικό ρόλο οι αντιλήψεις και οι προσδοκίες που έχουν τα μέλη του οικογενειακού περιβάλλοντος για τις τυπικές ικανότητες και το βαθμό επάρκειας ενός ατόμου ανάλογα με την ηλικία του. Από τις διαφορές, εξάλλου, που έχουν βρεθεί μεταξύ παλαιότερων μελετών οι οποίες διερεύνησαν την πορεία ανάπτυξης ψυχοκοινωνικών και συναισθηματικών διαταραχών εξάγεται το συμπέρασμα πως αυτές μπορεί να αντανακλούν διαφορές στον τύπο του «πληροφοριοδότη» (Achenbach et al., 1987).

Οι γονείς –όπως και όλοι όσοι έρχονται σε σταθερή βάση σε επαφή με το παιδί, π.χ., παππούδες, νηπιαγωγοί, δάσκαλοι– αποτελούν μια σημαντική πηγή παροχής πληροφοριών για την πορεία ανάπτυξης της ψυχοκοινωνικής επάρκειας και των δυνατοτήτων των παιδιών. Οι απόψεις και εκτιμήσεις τους είναι σημαντικές, αφενός γιατί είναι γνώστες των συμπεριφορών που εκδηλώνουν τα παιδιά μέσα από την τακτική συναλλαγή που έχουν μαζί τους, και αφετέρου γιατί συμμετέχουν και διαμορφώνουν αυτή την πορεία ανάπτυξης εξαιτίας ακριβώς αυτής της δυναμικής συναλλαγής. Κατ' αυτή την έννοια, οι εκτιμήσεις στις οποίες προβαίνουν οι γονείς (ή οι δάσκαλοι, κατ' αναλογία, στο πλαίσιο του

σχολείου) μπορεί να αντανακλούν την ψυχολογική τους κατάσταση και να μην είναι «αντικειμενικά» μετρήσιμες συμπεριφορές (Verhulst & Van Der Ende, 1991). Αυτές οι εκτιμήσεις (ή/και προσδοκίες) συσχετίζονται και καθορίζονται από διάφορους παράγοντες που χαρακτηρίζουν το ίδιο το οικογενειακό σύστημα, όπως τα κοινωνικο-δημογραφικά χαρακτηριστικά του ίδιου του περιβάλλοντος, τα χαρακτηριστικά του ίδιου του παιδιού, η ψυχολογική κατάσταση των γονέων και οι απόψεις τους απέναντι σε διάφορα γεγονότα και καταστάσεις (π.χ., Bates, 1990. Boivin, Morin-Quellet, Leblanc, Dionne, & Frenette, 2002. Kyrios & Prior, 1990). Έτσι, αντιλήψεις και γονεϊκή συμπεριφορά αλληλεπιδρούν με τα χαρακτηριστικά του παιδιού κατά έναν πολυσύνθετο τρόπο, που επιδρά στη δυναμική σχέση γονέα – παιδιού καθ' όλη τη διάρκεια των προσχολικών και των σχολικών χρόνων (Parke & Buriel, 1998. Thompson, 1998).

Στο πλαίσιο της μελέτης της οικογένειας ως συστήματος έχουν διερευνηθεί ιδιαίτερα οι διεργασίες με βάση τις οποίες μεταβιβάζονται στα παιδιά (με τη μορφή αναγνώρισης και αναφοράς προβλημάτων συμπεριφοράς στο παιδί, ιδιαίτερα από τη μεριά της μητέρας) τα προβλήματα που υπάρχουν σε όλο το οικογενειακό πλαίσιο, και κυρίως στη σχέση του ζευγαριού. Σε μια δυσλειτουργική οικογένεια τα παιδιά, ως ασθενέστερα μέλη, φορτώνονται συνήθως την «αταξία» όλου του συστήματος («διεργασία προβολής της οικογένειας», Bowen, 1978). Οι διαμεσολαβητικοί παράγοντες, παρ' όλο που είναι διαφορετικοί για κάθε παιδί, ανάλογα με τα ιδιοσυγκρασιακά του χαρακτηριστικά και τις ανάγκες του συστήματος που καλείται να καλύψει, λειτουργούν ως «αλυσίδα» ανάμεσα στα προβλήματα της οικογένειας, και ιδιαίτερα της σχέσης του ζευγαριού, και στη συμπεριφορά του παιδιού (Minuchin & Nickols, 1993. Nichols & Everett, 1986). Οι σχετικές έρευνες έχουν εστιάσει, πέρα από τη λειτουργικότητα της ίδιας της οικογένειας, κυρίως στη μελέτη δύο βασικών παραγόντων: της έντασης-έκτασης των συγκρούσεων του ζευγαριού και της ικανοποίησης

της μητέρας από το γάμο, καθώς και της κατάστασης της ψυχικής της υγείας.

Όσον αφορά τις συγκρούσεις του ζευγαριού, αρκετές έρευνες έχουν δείξει ότι τα παιδιά που ζουν σε οικογένειες στις οποίες υπάρχουν συχνά εχθρότητα και μη επίλυση των γονεϊκών συγκρούσεων παρουσιάζουν συναισθηματικά προβλήματα και προβλήματα συμπεριφοράς (Buehler, Anthony, Krishnakumar, Stone, Gerard, & Pemberton, 1997. Cummings, 1994. Davies & Cummings, 1998. Grych & Fincham, 1990. Katz & Gottman, 1993. Osborne & Fincham, 1996).

Η συζυγική ικανοποίηση αποτελεί ένα βασικό κριτήριο με το οποίο αξιολογείται η ποιότητα της σχέσης του ζευγαριού (Fincham & Bradbury, 1993. Fincham, Grych, & Osborne, 1994). Από διαχρονικές μελέτες που έχουν διεξαχθεί, αν και παρατηρείται μια φυσική πτώση στα επίπεδα ικανοποίησης από το γάμο μετά την πάροδο κάποιων ετών, ως αποτέλεσμα της επίδρασης διαφόρων παραγόντων (Broderick, 1993. Murstein, 1974), ωστόσο σε γενικές γραμμές φαίνεται ότι οι συζυγικές σχέσεις διατηρούν μια σχετική σταθερότητα στο χρόνο και οι δύο σύζυγοι καταφέρνουν να προσαρμόζονται όταν αντιμετωπίζουν στρεσογόνες καταστάσεις (Karney & Bradbury, 1997. Kurdek, 1993. Johnson, Amoloza, & Booth, 1992. White & Edwards, 1990). Σχετικά με τη σχέση αναφοράς προβλημάτων συμπεριφοράς στα παιδιά και επιπέδων συζυγικής ικανοποίησης, από τη σχετική έρευνα έχει διαπιστωθεί πως υπάρχει μια αρνητική συνάφεια, υποδεικνύοντας πως όσο υψηλότερα είναι τα επίπεδα συζυγικής ικανοποίησης που δηλώνονται από τις μητέρες τόσο λιγότερα και τα προβλήματα ψυχοκοινωνικής προσαρμογής των παιδιών που αναφέρονται από αυτές (McHale & Maguire, 1996). Οι Fine, Voydanoff και Donnelly (1994) κατέληξαν σε ανάλογα συμπεράσματα, ενώ διαπίστωσαν, επιπλέον, πως ένας ακόμα παράγοντας που παρουσιάζει θετική συνάφεια με την αναφορά προβλημάτων συμπεριφοράς στα παιδιά ήταν η κατάσταση της ψυχικής υγείας της μητέρας. Συγκεκριμένα, όσο υψηλότερα ήταν τα επίπεδα καταθλιπτικής συμπτωματολο-

γίας τόσο περισσότερα προβλήματα ανέφεραν οι μητέρες.

Στο πλαίσιο αυτής ακριβώς της παρατήρησης κινείται το ενδιαφέρον μιας άλλης ομάδας ερευνών που έχουν εστιαστεί στην κατάσταση της ψυχικής υγείας της μητέρας. Εκτενείς έρευνες, με τη μητέρα ως βασική πηγή πληροφόρησης για τη συμπεριφορά και την ανάπτυξη των παιδιών (π.χ., Downey & Coyne, 1990. Forehand, McCombs, & Brody, 1987. Friedlander, Weiss, & Traylor, 1986. Modell, Modell, Wallander et al., 2001. Richters, 1992. Sanger, MacLean, & Van Slyke, 1986), έχουν δείξει ότι υπάρχει υψηλή συσχέτιση μεταξύ ψυχοπαθολογικών χαρακτηριστικών των γονέων (και ιδιαίτερα εκδηλώσεων συμπτωμάτων άγχους και κατάθλιψης στις μητέρες) και αντίστοιχης (αλλά όχι κατ' ανάγκην ανάλογης) αποκλίνουσας συμπεριφοράς στα παιδιά.

Στόχος της παρούσας έρευνας είναι η διερεύνηση της συμβολής ορισμένων σημαντικών, στη βάση της προγενέστερης βιβλιογραφίας, κοινωνικο-δημογραφικών χαρακτηριστικών («δομικά» χαρακτηριστικά), της ψυχοσυναισθηματικής κατάστασης και των αντιλήψεων της μητέρας, καθώς και των «εγγύτερων»-ενδοοικογενειακών διεργασιών που χαρακτηρίζουν το οικογενειακό πλαίσιο, στην εκτίμηση της ψυχοκοινωνικής προσαρμογής των παιδιών σχολικής ηλικίας σε επίπεδο προβλημάτων συμπεριφοράς. Βασική υπόθεση της μελέτης ήταν πως ο βαθμός σοβαρότητας και η συχνότητα αναφοράς των συμπεριφορών-συμπτωμάτων των παιδιών, όπως αυτά δηλώνονται από τις μητέρες, συναρτώνται με τις παραπάνω παραμέτρους. Αναμενόταν πως η ηλικία, το μορφωτικό επίπεδο της μητέρας, οι εκτιμήσεις της για την υγεία της και τη σχέση της με τα παιδιά, τα επίπεδα συζυγικής ικανοποίησης, το ιδιοσυγκρασιακό της άγχος, η θέση ελέγχου και οι γενικευμένες προσδοκίες της από τη ζωή θα συσχετιζόνταν με τα επίπεδα αναφοράς προβλημάτων συμπεριφοράς των παιδιών.

Επιπλέον, η μέτρηση της θέσης έλεγχου (Nowicki & Duke, 1974, 1983) συμπεριλήφθηκε

προκειμένου να διερευνηθεί η πιθανή σχέση ανάμεσα στον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνεται η μητέρα πως μπορεί να έχει έλεγχο των γεγονότων ζωής και στην εκτίμηση που κάνει για τη συμπεριφορά των παιδιών. Όσον αφορά τη μέτρηση του ιδιοσυγκρασιακού άγχους, χρησιμοποιήθηκε προκειμένου να διαπιστωθεί αν συγκεκριμένα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας συσχετίζονται και λειτουργούν ως προγνωστικός παράγοντας της εκτίμησης της συμπεριφοράς των παιδιών, και συγκεκριμένα αν αγχώδεις μητέρες τείνουν να αναφέρουν σε μεγαλύτερο βαθμό προβλήματα συμπεριφοράς. Τέλος, η μέτρηση που αφορά τις γενικευμένες προσδοκίες της μητέρας από τη ζωή (επίπεδα αισιόδοξων σκέψεων) συμπεριλήφθηκε γιατί θεωρείται ως μια βασική ψυχολογική διάσταση που συντηρεί την εστίαση και την προσπάθεια του ατόμου προς τα καθήκοντα/υποχρεώσεις που αναλαμβάνει, όπως ο γονεϊκός ρόλος, και κατ' αυτή την έννοια αποτελεί σημαντικό παράγοντα που συνδέεται με τις ψυχολογικές και βιολογικές αντιδράσεις του ατόμου σε στρεσογόνες συνθήκες, και κατ' επέκταση με τις εκτιμήσεις για θέματα που το αφορούν (MacArthur & MacArthur, 1998).

Μέθοδος

Δείγμα

Το δείγμα αποτέλεσαν 175 παιδιά της Γ', της Δ' και της Ε' τάξης έξι δημοτικών σχολείων, η πλειονότητα των οποίων προερχόταν από περιοχή των Ιωαννίνων ($N = 102$), καθώς και από τις περιοχές Αθηνών, Φιλιππιάδας και Πρέβεζας. Από αυτά 83 ήταν αγόρια και 92 κορίτσια, με μέσο όρο ηλικίας 9.9 έτη. Για τους σκοπούς της παρούσας μελέτης και για την επίτευξη ενός ομοιογενούς δείγματος ως προς τη δομή της οικογένειας επιλέχθηκαν τα παιδιά που προέρχονταν από αμιγείς οικογένειες (δύο γονείς παντρεμένοι σε πρώτο γάμο, που ζουν μαζί). Η μέση διάρκεια έγγαμου βίου των γονέων ήταν τα 14.7 χρόνια ($T.A. = 4.1$), η μέση ηλικία των μητέ-

Πίνακας 1

Κατανομή του δείγματος ($N = 175$) ως προς τα κοινωνικά-δημογραφικά του χαρακτηριστικά

Μεταβλητές	N^*	%
Αριθμός παιδιών στην οικογένεια		
1 παιδί	17	9.8
2 παιδιά	108	62.4
3 παιδιά	37	21.4
4+ παιδιά	11	6.4
Εκπαίδευση μητέρας		
Έως 9 έτη σπουδών	36	20.8
Β/βάθμια ή μετα-Β/βάθμια εκπαίδευση	75	43.4
Γ/βάθμια εκπαίδευση	62	35.8
Εκπαίδευση πατέρα		
Έως 9 έτη σπουδών	45	26.0
Β/βάθμια ή μετα-Β/βάθμια εκπαίδευση	60	34.7
Γ/βάθμια εκπαίδευση	68	39.3
Εργασιακή κατάσταση μητέρας		
Οικιακά	53	30.5
Ιδιωτικός υπάλληλος	29	16.7
Δημόσιος υπάλληλος	54	31.0
Ελεύτερος επαγγελματίας (με υπαλλήλους)	13	7.5
Ελεύτερος επαγγελματίας (χωρίς υπαλλήλους)	15	8.6
Άνεργη ή ψάχνει για δουλειά	5	2.9
Άλλο (σταξινόμητο)	5	2.9
Εργασιακή κατάσταση πατέρα		
Ιδιωτικός υπάλληλος	32	18.4
Δημόσιος υπάλληλος	66	37.9
Ελεύτερος επαγγελματίας (με υπαλλήλους)	31	17.8
Ελεύτερος επαγγελματίας (χωρίς υπαλλήλους)	35	20.1
Άνεργος ή ψάχνει για δουλειά	2	1.1
Άλλο (σταξινόμητο)	8	4.6
Μηνιαίο οικογενειακό εισόδημα		
Έως 200.000 δρχ.	9	5.3
Έως 300.000 δρχ.	25	14.6
Έως 400.000 δρχ.	17	9.9
Έως 500.000 δρχ.	35	20.5
Έως 600.000 δρχ.	25	14.6
Περισσότερα από 700.000 δρχ.	44	25.7
(Δεν απάντησαν)	(16)	(9.4)

* Η απόκλιση από τον τελικό αριθμό του δείγματος σε επίπεδο απόλυτων συχνοτήτων οφείλεται στην ύπαρξη «ελλিপών τιμών».

ρων ήταν τα 36.7 χρόνια ($T.A. = 4.9$) και των πατέρων τα 42 ($T.A. = 6.0$). Οι περισσότερες από τις μητέρες ήταν απόφοιτες λυκείου ή είχαν κάνει σπουδές μεταδευτεροβάθμιας τεχνικής εκπαίδευσης (43.3%), ενώ σε ποσοστό 36% είχαν πτυχίο ανώτατης σχολής (ΤΕΙ, ΑΕΙ). Ανάλογα περίπου ποσοστά σε κάθε επίπεδο εκπαίδευσης ήταν και για τους πατέρες. Στον Πίνακα 1 παρουσιάζονται τα επιμέρους κοινωνικά-δημογραφικά χαρακτηριστικά του δείγματος.

Διαδικασία

Μετά τη λήψη σχετικής άδειας από τους αρμόδιους φορείς για τη διεξαγωγή της έρευνας, η ερευνητική ομάδα απευθύνθηκε στα επιλεγμένα σχολεία προκειμένου να γίνει η ενημέρωση των διευθυντών και των διδασκόντων για τους σκοπούς της έρευνας. Τα ερωτηματολόγια μοιράστηκαν στα παιδιά κατόπιν σύντομης ενημέρωσής τους για την παράδοση στους γονείς τους, με ένα συνοδευτικό φάκελο για την επιστροφή τους. Στο φάκελο περιλαμβάνονταν συνοδευτική επιστολή για τις μητέρες σχετικά με το σκοπό της έρευνας, δίνονταν διαβεβαιώσεις για την ανωνυμία τους και οδηγίες για τη συμπλήρωση των ερωτηματολογίων και τον τρόπο επιστροφής τους. Τα συμπληρωμένα ερωτηματολόγια επιστράφηκαν σε κλειστό φάκελο, προκειμένου να εξασφαλισθεί στο μέγιστο δυνατό βαθμό το απόρρητο των πληροφοριών, και συγκεντρώθηκαν από το/τη δάσκαλο/α της τάξης, απ' όπου τα παρέλαβε η ερευνητική ομάδα.

Μέσα συλλογής δεδομένων

Η μελέτη διεξήχθη με τη χρήση ερωτηματολογίου το οποίο περιλάμβανε μια ενότητα ερωτήσεων σχετικές με κοινωνικο-δημογραφικά στοιχεία των συμμετεχόντων, καθώς και τρεις ερωτήσεις με τις οποίες ζητούνταν η γενική εκτίμηση της μητέρας σχετικά με την υγεία της, τη σχέση της με το σύζυγο και τη σχέση της με τα

παιδιά της. Τα δεδομένα που αφορούσαν την εκτίμηση της συμπεριφοράς των παιδιών καθώς και τα χαρακτηριστικά του οικογενειακού πλαισίου προήλθαν από τη χρήση μιας συστοιχίας κλιμάκων, που παρουσιάζονται στη συνέχεια. Για τα ξενόγλωσσα ψυχοτεχνικά μέσα ακολουθήθηκε η διαδικασία της διπλής μετάφρασης.

(α) *Ερωτηματολόγιο Δια-προσωπικής και Ενδο-προσωπικής Προσαρμογής* (ΕΔΕΠ) (Παρασκευόπουλος & Γιαννίτσας, 1999): Πρόκειται για έναν κατάλογο 110 μορφών συμπεριφοράς, οι οποίες αξιολογούνται από ένα άτομο που γνωρίζει σε επαρκή βαθμό το παιδί, χρησιμοποιώντας μια κλίμακα τριών σημείων (0 = «δεν αποτελεί πρόβλημα», 1 = «σχετικά μικρό πρόβλημα», 2 = «σοβαρό πρόβλημα»). Οι συμπεριφορές αυτές αναφέρονται συχνότατα στο εξελικτικό ιστορικό των παιδιών που παραπέμπονται για ψυχολογική βοήθεια σε ψυχολογικά-συμβουλευτικά κέντρα. Οι συστηματικές εκδηλώσεις τους τα καθιστούν «συμπτώματα προβληματικής συμπεριφοράς», τα οποία παρεμποδίζουν την ομαλή προσαρμογή του παιδιού στο σχολείο και στην οικογένεια (Γιαννίτσας, 2000). Η αξιολόγηση των δεδομένων του ΕΔΕΠ μπορεί να γίνει είτε στο επίπεδο βαθμού και συχνότητας αναφοράς-εμφάνισης των 110 επιμέρους εκδηλώσεων-αντιδράσεων που έχουν πάρει βαθμό 2 και βαθμό 1, παρέχοντας μια αναλυτική-λεπτομερειακή περιγραφή της προβληματικής συμπεριφοράς του παιδιού, είτε/και στο επίπεδο πέντε κύριων συνδρόμων ομοειδών συμπτωμάτων, όπως αυτά έχουν εξαχθεί από τη σχετική παραγοντική ανάλυση (τρία «σύνδρομα» ενδο-προσωπικής προσαρμογής: άγχος-δυσθυμία-ψυχαναγκασμός, μοναχικότητα-βραδυψυχισμός, ψυχοσωματικές διαταραχές· και δύο «σύνδρομα» δια-προσωπικής προσαρμογής: επιθετικότητα, παραβατικότητα).

(β) *Home and Family Questionnaire* (HFQ) (Pierce, Hannaman, & Henderson, 1995): Το HFQ αποτελεί μια τροποποιημένη έκδοχή σε μορφή ερωτηματολογίου της κλίμακας HOME-Elementary των Caldwell και Bradley (1984) και βασίζεται στην οικοσυστημική θεώρηση του Urie Bronfenbrenner. Δίνεται έμφαση στο «πλαίσιο»,

και κυριότερα στις «ενδοοικογενειακές διεργασίες» που καθορίζουν και την πορεία ανάπτυξης του ατόμου. Το ερωτηματολόγιο συμπληρώνεται από τη μητέρα στο σπίτι της και αποτελείται από 46 σημεία-θέματα, στα 45 από τα οποία η απάντηση δίνεται στη βάση μιας 4βαθμης κλίμακας τύπου Likert (ανάλογα με το περιεχόμενο του θέματος οι απαντήσεις κυμαίνονται από «ποτέ» έως «πολύ» ή από «διαφωνώ απόλυτα» έως «συμφωνώ απόλυτα»), ενώ σε ένα θέμα προσφέρεται η δυνατότητα πολλαπλής επιλογής μεταξύ τεσσάρων επιλογών χρονικής αναφοράς. Τα σημεία που αξιολογούνται είναι διευθετημένα σε πέντε ενότητες και από την παραγοντική ανάλυση προέκυψαν τρεις κύριες παραγοντικές δομές, που περιλαμβάνουν έναν αριθμό επιμέρους παραγόντων: (α) «διαδικασίες διευκόλυνσης της ωρίμανσης» (21 θέματα, α -Cronbach = 0.78), (α1) ατομικές μικροδουλειές, (α2) δραστηριότητες ρουτίνας και οργάνωσης του χώρου του παιδιού, (α3) προσωπική υγιεινή, (α4) εφαρμογή κανόνων, (α5) οικογενειακές μικροδουλειές, (α6) προσωπική φροντίδα, (β) «συναισθηματική σχέση γονέα – παιδιού» (16 θέματα, α -Cronbach = 0.67), (β1) συγκρούσεις γονέα – παιδιού, (β2) στοργή – τιμωρία, (β3) συναισθηματική εγγύτητα, (β4) απόρριψη, (β5) επικοινωνία, (γ) «χρήση υλικού που προάγει την ανάπτυξη» (9 θέματα, α -Cronbach = 0.65), (γ1) χρήση υλικού για ανάγνωση και γραφή, (γ2) χρήση υλικών από το περιβάλλον του, (γ3) χρήση υλικού ειδικών δεξιοτήτων.

(γ) *Marital Satisfaction Scale: Form B (MSS)* (Roach, Frazier, & Bowden, 1981): Η κλίμακα κατασκευάστηκε με σκοπό να εκτιμήσει το γενικό επίπεδο συζυγικής ικανοποίησης των δύο συντρόφων. Η αρχική κλίμακα περιλαμβάνει 48 προτάσεις, είτε με θετική είτε με αρνητική δηλωτική διατύπωση έναντι διαφόρων θεμάτων που αφορούν τη συζυγική σχέση και στα οποία η απάντηση δίνεται με βάση μια 4βαθμη κλίμακα τύπου Likert («συμφωνώ απόλυτα» έως «διαφωνώ απόλυτα»). Στην παρούσα μελέτη χρησιμοποιήθηκε μια συντομευμένη εκδοχή του εργαλείου, που αποτελείται από 31 θέματα, με βάση

τα αποτελέσματα από προγενέστερη μελέτη της Βασιλικής Παπαδιώτη-Αθανασίου, η οποία συνοπογράφει αυτή την εργασία. Οι γνώμες που εκφράζει μέσω των απαντήσεων ο/η ερωτώμενος/η αντιπροσωπεύουν το βαθμό ικανοποίησης που λαμβάνει μέσα από το γάμο του/της. Η υψηλότερη συνολική βαθμολογία υποδεικνύει και υψηλότερα επίπεδα συζυγικής ικανοποίησης. Όσον αφορά τα ψυχομετρικά χαρακτηριστικά της αρχικής κλίμακας, οι ερευνητές ανέφεραν υψηλά επίπεδα αξιοπιστίας (α -Cronbach = 0.97 και δείκτης αξιοπιστίας επαναληπτικού ελέγχου $r = 0.76$) καθώς και εξίσου ικανοποιητικά επίπεδα εγκυρότητας (συντελεστής συσχέτισης με το Locke-Wallace Marital Adjustment Scale: $r = 0.79$).

(δ) *Nowicki-Strickland Adult Locus-of-Control Scale – ELSPAC short form* (ELSPAC, 1995): Αποτελεί μια συντομευμένη εκδοχή της κλίμακας Adult Nowicki-Strickland Internal-External Control Scale (ANSIE) (Nowicki & Duke, 1974, 1983), η οποία εξετάζει τη γενικευμένη προσδοκία/πεποίθηση του ατόμου που αναφέρεται στην απόκτηση ή στη δυνατότητα ελέγχου των αποτελεσμάτων/συνεπειών που έχουν διάφορες δυσκολίες καταστάσεις στις οποίες εμπλέκεται το άτομο αυτό, είτε από προσωπικές του ενέργειες (ενδοπροσωπική θέση ελέγχου, ή ενδοπροσωπικός έλεγχος) είτε εξαιτίας εξωγενών παραγόντων (εξωπροσωπική θέση ελέγχου, ή εξωπροσωπικός έλεγχος) (Lefcourt, 1991). Στη συγκεκριμένη εκδοχή, η οποία αναπτύχθηκε από τη διεθνή ερευνητική ομάδα του ELSPAC (1995) και αποτελείται από 12 σημεία/προτάσεις, ο/η ερωτώμενος/η καλείται να σημειώσει αν συμφωνεί ή όχι με την πρόταση στη βάση μιας διχοτομικής κλίμακας (1 = «ναι» και 0 = «όχι»). Υψηλότερη τιμή στην κλίμακα υποδεικνύει υψηλότερη «εξωπροσωπική» θέση ελέγχου, δηλαδή ο βαθμός στον οποίο το άτομο αντιλαμβάνεται πως ό,τι του συμβαίνει οφείλεται (ή το αποδίδει) σε εξωγενείς μάλλον παράγοντες παρά στις δικές του ενέργειες.

(ε) *State-Trait Anxiety Inventory for Adults (STAI): Self-Evaluation Questionnaire Form Y-2*

(Spielberger, 1983. Spielberger, Gorsuch, & Lushene, 1970): Πρόκειται για το δεύτερο τμήμα του σχετικού ερωτηματολογίου που ανέπτυξε ο Charles Spielberger για τη μέτρηση του ιδιοσυγκρασιακού άγχους (trait anxiety) ως ενός σχετικά σταθερού χαρακτηριστικού γνωρίσματος της προσωπικότητας των ατόμων, και είναι μία από τις πλέον διαδεδομένες κλίμακες μέτρησης του συγκεκριμένου χαρακτηριστικού. Αποτελείται από 20 ερωτήσεις, που αφορούν τη συχνότητα (1 = «σχεδόν ποτέ», έως 4 = «σχεδόν πάντα») στην οποία το άτομο αισθάνεται «γενικά» νευρικότητα, φόβο για το μέλλον, ένταση, στεναχώρια κτλ. Υψηλότερη συνολική βαθμολογία υποδεικνύει και υψηλότερα επίπεδα ιδιοσυγκρασιακού άγχους.

(στ) *Life Orientation Test-Revised* (LOT-R) (Scheier, Carver, & Bridges, 1994): Πρόκειται για μια σύντομη κλίμακα 10 ερωτήσεων (οι μισές με θετική δηλωτική διατύπωση και οι άλλες μισές με αρνητική), που αξιολογεί το γενικό επίπεδο «αισιοδοξίας» και «θετικής σκέψης» (dispositional optimism), ως ένα χαρακτηριστικό γνώρισμα του ατόμου, σχετικά με τις γενικευμένες προσδοκίες του ότι πρόκειται να του συμβούν καλά παρά άσχημα γεγονότα και άσχημες καταστάσεις. Τα άτομα καλούνται να προσδιορίσουν το βαθμό στον οποίο συμφωνούν ή διαφωνούν με το περιεχόμενο της πρότασης, στη βάση μιας 5βαθμης κλίμακας τύπου Likert (1 = «διαφωνώ έντονα», έως 5 = «συμφωνώ έντονα»). Μετά την αναστροφή των σημείων στις αρνητικά δηλωτικές προτάσεις εξάγεται ένας συνολικός βαθμός, ο οποίος όσο υψηλότερος είναι τόσο υψηλότερα και τα επίπεδα «αισιόδοξων» σκέψεων για τα προσδοκώμενα αποτελέσματα.

Αποτελέσματα

Η ανάλυση διεξήχθη σε δύο φάσεις. Σε πρώτο στάδιο έγινε επεξεργασία των περιγραφικών δεικτών των μεταβλητών της μελέτης και ακολούθησε η αναλυτική-επαγωγική διαδικασία εντοπισμού των σχέσεων ανάμεσα στην έκταση

των αναφορών προβλημάτων συμπεριφοράς – με βάση τις εκτιμήσεις της μητέρας για την ψυχοκοινωνική προσαρμογή του παιδιού – και στα χαρακτηριστικά του οικογενειακού πλαισίου που συμπεριλήφθηκαν στη μελέτη.

Σε μια προκαταρκτική φάση διενεργήθηκε έλεγχος της εσωτερικής συνέπειας των κλιμάκων αφενός για να επιβεβαιωθεί η εννοιολογική δομή των κλιμάκων και αφετέρου διότι οι μετρήσεις χρησιμοποιήθηκαν σε ένα πολιτιστικά διαφορετικό περιβάλλον. Η ανάλυση έδειξε πως οι σχετικοί δείκτες κυμάνθηκαν σε ικανοποιητικά επίπεδα:

- Αναφορά της συχνότητας και του βαθμού έντασης συμπτωμάτων προβληματικής συμπεριφοράς (*Ερωτηματολόγιο Δια-προσωπικής και Ενδο-προσωπικής Προσαρμογής – ΕΔΕΠ*): Cronbach- α = 0.96.

- Εκτίμηση της ποιότητας των ενδοοικογενειακών διαδικασιών και του οικογενειακού περιβάλλοντος (*Home and Family Questionnaire – HFQ*): Cronbach- α = 0.76.

- Εκτίμηση του επιπέδου ικανοποίησης της μητέρας από το γάμο της (*Marital Satisfaction Scale: Form B – MSS*): Cronbach- α = 0.94.

- Θέση ελέγχου της μητέρας (*Nowicki-Strickland Adult Locus-of-Control Scale: Short form, LoC*): Cronbach- α = 0.50.

- Εκτίμηση του ιδιοσυγκρασιακού άγχους της μητέρας (*State-Trait Anxiety Inventory for Adults – STAI*): Cronbach- α = 0.87.

- Εκτίμηση του γενικού επιπέδου αισιοδοξίας της μητέρας (*Life Orientation Test-Revised – LOT-R*): Cronbach- α = 0.60.

Οι παραπάνω διαπιστώσεις επέτρεψαν περαιτέρω χειρισμό των επιλεγμένων κλιμάκων και διερεύνηση των υποθέσεων.

Σχετικά με την ψυχοκοινωνική προσαρμογή των παιδιών του δείγματος, με την έννοια του βαθμού σοβαρότητας των αναφερόμενων συμπτωμάτων, δε διαπιστώθηκαν υψηλά επίπεδα προβληματικής συμπεριφοράς, όπως εξάλλου αναμενόταν. Η μέση συχνότητα των «μικρών» προβλημάτων ήταν 14.8, ενώ των «σοβαρών» 2.1. Καμία σημαντική διαφοροποίηση δε διαπι-

Πίνακας 2
Περιγραφικοί δείκτες των ψυχολογικών μετρήσεων που χρησιμοποιήθηκαν στη μελέτη

Μεταβλητές/Μετρήσεις	N*	%
<i>Γενική εκτίμηση της μητέρας για την κατάσταση της υγείας της</i>		
Καλά και φόρμα	38	22.1
Γενικά σε καλή υγεία	120	69.8
Συχνά δε νιώθω καλά	12	7.0
Σχεδόν ποτέ δε νιώθω καλά	2	1.2
<i>Γενική εκτίμηση της μητέρας για τη σχέση της με το σύζυγο</i>		
Πολύ καλή	107	61.8
Καλή	54	31.2
Μέτρια	12	6.9
Άσχημη	-	-
<i>Γενική εκτίμηση της μητέρας για τη σχέση της με τα παιδιά της</i>		
Πολύ καλή	128	74.0
Καλή	41	23.7
Μέτρια	4	2.3
Άσχημη	-	-
	<i>M.O.</i>	<i>T.A.</i>
<i>Εκτίμηση προβλημάτων συμπεριφοράς (ΕΔΕΠ)¹</i>	19.1	19.5
Ενδο-προσωπική προσαρμογή (παιδί)	10.0	10.3
Άγχος-δυσθυμία-ψυχαναγκασμός	6.2	6.2
Μοναχικότητα-βραδυψυχισμός	2.4	3.1
Ψυχοσωματικές διαταραχές	1.4	2.2
Δια-προσωπική προσαρμογή (παιδί)	6.8	8.5
Επιθετικότητα	4.8	5.4
Παραβατικότητα	2.0	3.5
<i>Ποιότητα ενδοοικογενειακών διαδικασιών και οικογενειακού περιβάλλοντος (HFQ)</i>		
Διαδικασίες διευκόλυνσης της ωρίμανσης	66.3	8.1
Συναισθηματική σχέση γονέα - παιδιού	43.8	3.6
Χρήση υλικού που προάγει την ανάπτυξη	28.0	3.4
<i>Συζυγική ικανοποίηση (MSS)</i>	98.6	12.5
<i>Θέση ελέγχου (LoC)</i>	2.7	1.8
<i>Ιδιοσυγκρασιακό άγχος (STAI)</i>	39.2	8.3
<i>Γενική αισιοδοξία (LOT-R)</i>	21.3	3.7

* Η απόκλιση από τον τελικό αριθμό του δείγματος σε επίπεδο απόλυτων συχνοτήτων οφείλεται στην ύπαρξη «ελλειπών τιμών».

1. Η μέτρηση αφορά το βαθμό σοβαρότητας και εξήχθη με βάση το άθροισμα των βαθμών των συμπτωμάτων («καθόλου», «μικρό», «σοβαρό πρόβλημα») που συγκροτούν κάθε υποκλίμακα/«σύνδρομο».

στώθηκε ως προς το φύλο των παιδιών ή σε σχέση με την ηλικία τους.

Η υγεία των μητέρων, σύμφωνα με τη γενική εκτίμησή τους, ήταν καλή, όπως επίσης και η σχέση με το σύζυγό τους και το παιδί (ή τα παιδιά) τους. Στον Πίνακα 2 παρουσιάζονται οι περιγραφικοί δείκτες των διαφόρων επιλεγμένων ψυχολογικών μετρήσεων.

Στην επόμενη φάση των αναλύσεων διεξήχθη διερευνητικός έλεγχος των συσχετίσεων ανάμεσα στο βαθμό έντασης των συμπεριφορικών εκδηλώσεων και τη συχνότητα αναφορών των «μικρών» προβλημάτων³ –εξαρτημένες μεταβλητές– και σε παράγοντες που συνδέονται με τη μητέρα, τα δομικά χαρακτηριστικά της οικογένειας και τις εγγύτερες διεργασίες που χαρακτηρίζουν το οικογενειακό πλαίσιο (Πίνακας 3). Εξαιρέθηκαν από την ανάλυση οι μεταβλητές που αναφέρονται σε κοινωνικο-δημογραφικά χαρακτηριστικά του πατέρα, γιατί σε προγενέστερη ανάλυση βρέθηκαν να συσχετίζονται σε υψηλό βαθμό με τις αντίστοιχες παραμέτρους της μητέρας και, κατ' αναλογία, με τις παραμέτρους που αναφέρονται στην ψυχοκοινωνική προσαρμογή του παιδιού.

Με βάση τα στοιχεία που παρατίθενται στον Πίνακα 3, διαπιστώθηκε πως οι εκδηλώσεις των παιδιών, σύμφωνα με την εκτίμηση των μητέρων, που δυνάμει απηχούν προβλήματα συμπεριφοράς φαίνεται να συνδέονται κατά κύριο λόγο με:

- τη μικρότερη ηλικία της μητέρας (ένδειξη που μπορεί να απηχεί και την πιθανή έλλειψη εμπειρίας σε θέματα ανάπτυξης των παιδιών). Αντιθέτως, όσο μεγαλύτερη σε ηλικία είναι η μητέρα τόσο μειώνεται και η σοβαρότητα αλλά και η συχνότητα των αναφορών της για κάποιες ιδιαίτερες συμπεριφορές του παιδιού.

- την κατάσταση της υγείας της μητέρας. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, όσο πιο κακή είναι

η υγεία της μητέρας, όπως και η φυσική της κατάσταση, με βάση τη δική της γενική εκτίμηση, τόσο περισσότερα προβλήματα ενδο-προσωπικής προσαρμογής του παιδιού, και ιδιαίτερα «ψυχοσωματικές διαταραχές», αναφέρει.

- τη γενική εκτίμησή της για την ποιότητα της σχέσης με τα παιδιά, σύμφωνα με την οποία όσο πιο «κακή» είναι η σχέση αυτή τόσο πιο «σοβαρά» και πιο συχνά αναφέρει εκδηλώσεις συμπεριφοράς του παιδιού που υποδηλώνουν προβλήματα:

- το υψηλό επίπεδο ιδιοσυγκρασιακού άγχους. Ο συγκεκριμένος παράγοντας εμφάνισε τις περισσότερες και υψηλότερου βαθμού διασυσχετίσεις με τα προβλήματα συμπεριφοράς, τόσο σε επίπεδο βαθμού σοβαρότητας όσο και σε επίπεδο συχνότητας εμφάνισής τους.

- τις διεργασίες στο ενδοοικογενειακό περιβάλλον σε σχέση με: (α) τις «διαδικασίες διευκόλυνσης της ωρίμανσης του παιδιού»· δηλαδή όσες περισσότερες δραστηριότητες αναλαμβάνει το παιδί στο πλαίσιο της οικογενειακής ζωής τόσο μικρότερες σε ένταση (ιδιαίτερα αυτές που αφορούν τη δια-προσωπική προσαρμογή του) και συχνότητα αναφοράς οι συμπεριφορές που συνιστούν «μικρό» πρόβλημα· (β) την ποιότητα της «συναισθηματικής σχέσης γονέα – παιδιού»· όσο πιο έντονη (με την έννοια της έντασης) παρουσιάζεται η σχέση τόσο μεγαλύτερα σε ένταση τα συμπτώματα που αφορούν πτυχές της ενδο-προσωπικής του προσαρμογής («άγχος-δυσθυμία» και «μοναχικότητα»), καθώς και σε συχνότητα εμφάνισης οι συμπεριφορές που συνιστούν «μικρά» προβλήματα· (γ) τη «χρήση υλικού που προάγει την ανάπτυξη»· όσο πιο πολύ ευνοείται στο οικογενειακό πλαίσιο η χρήση υλικού παιδαγωγικού περιεχομένου τόσο μικρότερα σε συχνότητα αλλά και σε ένταση τα συμπτώματα, ιδιαίτερα αυτά που αφορούν τη δια-προσωπική προσαρμογή του.

3. Δε συμπεριλήφθηκε η συχνότητα των «σοβαρών» προβλημάτων αφενός γιατί η αναφορά τους από τη μητέρα κυμάνθηκε σε πολύ χαμηλά επίπεδα και αφετέρου διότι η κατανομή της συχνότητας των «μικρών» προβλημάτων παρουσίασε καλύτερη διασπορά.

Πίνακας 3

Πίνακας συσχέτισης μεταξύ των αναφερόμενων εκδηλώσεων-αντιδράσεων των παιδιών και των επιλεγμένων μεταβλητών

Μεταβλητές/Μετρήσεις	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
Εκτίμηση προβλημάτων συμπεριφοράς (ΕΔΕΠ)	-.07	-.11	-.16*	.01	.08	-.15*	-.06	-.19*	-.07	-.05	.20**	-.06	-.14	.16*	-.11
1 Ενδο-προσωπική προσαρμογή	-.04	-.12	-.16*	.04	.08	-.16*	-.04	-.15*	-.08	.01	.20**	-.08	-.08	.21**	-.04
1α Άγχος-δυσθυμία-ψυχαναγκασμός	-.05	-.15	-.21**	.04	.07	-.18*	-.04	-.16*	-.12	.04	.25**	-.13	-.07	.23**	-.02
1β Μοναχικότητα-βραδυψυχισμός	.03	-.07	-.10	-.01	.08	-.03	-.03	-.17*	-.03	-.02	.10	-.02	-.10	.16*	-.04
1γ Ψυχοσωματικές διαταραχές	-.01	-.04	-.01	.07	.02	-.21**	-.02	-.02	-.01	-.05	.12	.02	-.03	.10	-.07
2 Δια-προσωπική προσαρμογή	-.10	-.07	-.13	-.03	.07	-.12	-.06	-.20**	-.03	-.12	.16*	-.03	-.16*	.09	-.17*
2α Επιθετικότητα	-.09	-.09	-.17*	-.03	.07	-.12	-.07	-.21**	-.04	-.10	.18*	-.03	-.16*	.13	-.16*
2β Παραβατικότητα	-.10	-.02	-.07	-.01	.05	-.10	-.04	-.16*	-.02	-.13	.11	-.03	-.14	.04	-.16*
3 Συχνότητα «μικρών» προβλημάτων	-.06	-.16*	-.24**	.03	.12	-.14	-.14	-.27**	-.19*	-.02	.32**	-.14	-.24**	.21**	-.16*
4 Εισόδημα															
5 Διάρκεια γάμου	.08														
6 Ηλικία μητέρας	.31**		.61**												
7 Εκπαίδευση μητέρας	.49**		-.04	.27**											
8 Αριθμός παιδιών στην οικογένεια	-.07	.18*	.07	-.14											
9 Κατάσταση της υγείας της μητέρας	.02	.02	.04	.05	.15										
10 Σχέση με το σύζυγο	.02	.05	.06	.03	-.02	.08									
11 Σχέση με τα παιδιά της	.03	.02	-.04	-.18*	-.04	-.17*	.46**								
12 Συζυγική ικανοποίηση (MSS)	-.02	.19*	.10	-.04	-.01	.12	.64**	.38**							
13 Θέση ελέγχου (LoC)	-.01	-.15*	-.16*	-.20**		-.11	-.20**	-.28**	-.10	-.43**					
14 Ιδιοσυγκρασιακό άγχος (STAI)	-.05	-.21**		-.21**		-.03	-.02	-.31**	-.27**	-.20**	-.51**	.40**			
15 Γενική αισιοδοξία (LOT-R)	.18*	.14	.17*	.11	.09	.28**	.19*	.12	.34**	-.32**	-.48**				
Ενδοοικογενειακές διαδικασίες και οικογενειακό περιβάλλον (HFQ)															
16 Διαδικασίες διευκόλυνσης της ωρίμανσης	.04	.01	.04	.09	.10	.12	.19*	.24**	.19*	-.07	-.19*	.16*			
17 Συναισθηματική σχέση γονέα - παιδιού	-.05	-.09	-.15*	.16*	-.01	-.01	.01	-.02	-.04	-.05	.09	.07	.02		
18 Χρήση υλικού που προάγει την ανάπτυξη	.32**	.02	.20**	.29**		-.12	.12	.21**	.18*	.22**	-.11	-.12	.19*	.49**	.05

* $p < .05$, ** $p < .01$.

Η δεύτερη φάση των αναλύσεων περιλάμβανε μια σειρά αναλύσεων παλινδρόμησης, προκειμένου να διαπιστωθεί σε ποιο βαθμό συμβάλλει καθεμία εκ των επιλεγμένων ανεξάρτητων (προβλεπουσών) μεταβλητών, αλλά και σε συνδυασμό, στην ερμηνεία της διακύμανσης των μετρήσεων που αφορούσαν την ένταση και τη συχνότητα των προβλημάτων συμπεριφοράς του παιδιού, όπως αυτά αναφέρθηκαν από τις μητέρες. Οι ανεξάρτητες μεταβλητές επιλέχθηκαν με βάση το θεωρητικό πλαίσιο της μελέτης, αλλά και μετά το σχετικό έλεγχο του βαθμού συσχέτισης μεταξύ των διαφόρων μεταβλητών και των παραμέτρων οι οποίες αφορούσαν την ψυχοκοινωνική προσαρμογή των παιδιών, που πραγματοποιήθηκε στην προηγούμενη φάση. Χρησιμοποιήθηκε η ανάλυση παλινδρόμησης με τη μονοβηματική μέθοδο εισαγωγής των ανεξάρτητων μεταβλητών (multiple regression analysis – one step enter method) προκειμένου να εξαχθούν οι σημαντικότερες προβλέπουσες μεταβλητές της εξαρτημένης μεταβλητής που εισαγόταν κάθε φορά στο μοντέλο (βαθμός έντασης των συμπεριφορικών εκδηλώσεων-αντιδράσεων και συχνότητας αναφορών των «μικρών» προβλημάτων).

Για τους σκοπούς της παρούσας μελέτης και προκειμένου να εντοπιστούν οι ισχυρότεροι παράγοντες οι οποίοι θα ερμήνευαν το μεγαλύτερο ποσοστό διακύμανσης της εκάστοτε εξαρτημένης μεταβλητής, η ανάλυση χωρίστηκε σε δύο επιμέρους φάσεις. Σε πρώτη φάση διερευνήθηκε η στατιστική σημαντικότητα όλων των αρχικά επιλεγμένων ανεξάρτητων μεταβλητών σε σχέση με τις μετρήσεις που αφορούσαν τα προβλήματα συμπεριφοράς (έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας του συντελεστή *Beta*). Σε δεύτερη φάση εισάγονταν στο τελικό μοντέλο μόνο όσες μεταβλητές παρουσίασαν στατιστική σημαντικότητα κατά την προηγούμενη φάση. Τα αποτελέσματα όλων των αναλύσεων πολλαπλής παλινδρόμησης παρουσιάζονται στον Πίνακα 4.

Στο πρώτο μοντέλο ανάλυσης πολλαπλής παλινδρόμησης ο βαθμός έντασης των προβλημάτων συμπεριφοράς στον τομέα της «ενδο-

προσωπικής προσαρμογής» αποτέλεσε την εξαρτημένη μεταβλητή και ως ανεξάρτητες μεταβλητές εισήχθησαν: η ηλικία της μητέρας, η κατάσταση της υγείας της, η γενική εκτίμησή της για τη σχέση της με τα παιδιά (οι συγκεκριμένες μεταβλητές παρουσίασαν στατιστικά σημαντικούς συντελεστές *Beta* κατά την προηγούμενη φάση), το επίπεδο ιδιοσυγκρασιακού άγχους, οι τρεις συνιστώσες παράμετροι της μέτρησης των ενδοοικογενειακών διεργασιών, καθώς και το επίπεδο της συζυγικής ικανοποίησης (ως μεταβλητές που προέκυπταν από το θεωρητικό πλαίσιο της μελέτης). Από την ανάλυση προέκυψε πως η έντονη «συναισθηματική σχέση μεταξύ γονέα – παιδιού» (ένας από τους παράγοντες των ενδοοικογενειακών διεργασιών, *HFQ*) σε συνδυασμό με την αγχώδη προσωπικότητα της μητέρας (υψηλό επίπεδο ιδιοσυγκρασιακού άγχους, *STA*) φάνηκαν να ασκούν μια στατιστικά σημαντική επίδραση και να συνδέονται με τα προβλήματα συμπεριφοράς του παιδιού που ανέφεραν οι μητέρες.

Για τη μελέτη των συσχετίσεων με το βαθμό έντασης των προβλημάτων συμπεριφοράς στον τομέα της «δια-προσωπικής προσαρμογής» ως εξαρτημένης μεταβλητής συμπεριλήφθηκαν οι εξής ανεξάρτητες μεταβλητές: η κατάσταση της υγείας της μητέρας, η γενική εκτίμησή της για τη σχέση της με τα παιδιά, το μέγεθος ιδιοσυγκρασιακού άγχους, η θέση ελέγχου, οι τρεις συνιστώσες μεταβλητές της μέτρησης των ενδοοικογενειακών διεργασιών, καθώς και το επίπεδο της συζυγικής ικανοποίησης. Τα αποτελέσματα έδειξαν πως ο συνδυασμός χαμηλών επιπέδων απόδοσης του ελέγχου σε εξωτερικούς παράγοντες («θέση ελέγχου»), τα υψηλότερα επίπεδα άγχους και οι αρνητικές εκτιμήσεις για τη σχέση των μητέρων με τα παιδιά φαίνεται να ερμηνεύουν στατιστικά τις συμπεριφορές των παιδιών που εκτιμώνται και αναφέρονται ως προβλήματα.

Στο τελευταίο μοντέλο η συχνότητα αναφοράς (από το σύνολο) των συμπεριφορών ως «μικρών» προβλημάτων αποτέλεσε την εξαρτημένη μεταβλητή. Ως ανεξάρτητες μεταβλητές συμπε-

Πίνακας 4

Τα τελικά μοντέλα παλινδρόμησης της αντίληψης των μητέρων για την ψυχοκοινωνική προσαρμογή των παιδιών

Μοντέλο 1. Εξαρτημένη μεταβλητή: Βαθμός έντασης «προβλημάτων ενδο-προσωπικής προσαρμογής»

Μεταβλητές	Beta	T	p value
HFQ: «Συναισθηματική σχέση μεταξύ γονέα – παιδιού»	.20	2.6	.01
STAI: Επίπεδο ιδιοσυγκρασιακού άγχους	.19	2.5	.01

[$R^2 = .08$, $F(2, 174) = 7.3$, $p < .001$]

Μοντέλο 2. Εξαρτημένη μεταβλητή: Βαθμός έντασης «προβλημάτων δια-προσωπικής προσαρμογής»

Μεταβλητές	Beta	T	p value
LoC: Προσδοκίες θέσης ελέγχου	-.24	-3.0	.004
Γενική εκτίμηση για τη σχέση της με τα παιδιά	-.17	-2.2	.027
STAI: Επίπεδο ιδιοσυγκρασιακού άγχους	.18	2.1	.038
Γενική εκτίμηση για την υγεία της	-.11	-1.3	.08

[$R^2 = .10$, $F(4, 170) = 4.9$, $p < .001$]

Μοντέλο 3. Εξαρτημένη μεταβλητή: Συχνότητα αναφορών των «μικρών» προβλημάτων

Μεταβλητές	Beta	T	p value
STAI: Επίπεδο ιδιοσυγκρασιακού άγχους	.27	3.4	.001
Γενική εκτίμησή της για τη σχέση της με τα παιδιά	-.21	-2.9	.004
Ηλικία της μητέρας	-.17	-2.5	.014
LoC: Προσδοκίες θέσης ελέγχου	-.18	-2.4	.016
HFQ: «Συναισθηματική σχέση μεταξύ γονέα – παιδιού»	.15	2.2	.03
HFQ: «Διαδικασίες διευκόλυνσης της ωρίμανσης»	-.15	-2.1	.03

[$R^2 = .25$, $F(6, 172) = 9.2$, $p < .001$]

ριλήφθηκαν όσες είχαν χρησιμοποιηθεί και στα δύο προηγούμενα μοντέλα και επιπροσθέτως η ηλικία της μητέρας (που παρουσίασε υψηλό συντελεστή συσχέτισης με τη συγκεκριμένη εξαρτημένη μεταβλητή, βλέπε Πίνακα 3). Η ανάλυση έδειξε πως ο συνδυασμός των «διεργασιών διευ-

κόλυνσης της ωρίμανσης» και της έντονης «συναισθηματικής σχέσης μεταξύ γονέα – παιδιού» (δύο από τους παράγοντες των ενδοοικογενειακών διεργασιών, HFQ) με τη μικρότερη ηλικία της μητέρας, τη χαμηλότερη γενική εκτίμησή της για τη σχέση της με τα παιδιά, τα υψηλότερα

επίπεδα ιδιοσυγκρασιακού άγχους (STAI) και τα χαμηλότερα επίπεδα εξωπροσωπικής θέσης ελέγχου (LoC) ερμήνευε το 25% της διακύμανσης των τιμών της εξαρτημένης μεταβλητής, και ήταν στατιστικά σημαντικό ως αποτέλεσμα της επίδρασης των παραπάνω παραγόντων.

Συζήτηση

Η παρούσα μελέτη, που αποτελεί και την πρώτη φάση περαιτέρω ερευνητικής διαδικασίας, είχε ως στόχο τη διερεύνηση του τρόπου διασύνδεσης ανάμεσα σε χαρακτηριστικά του οικογενειακού πλαισίου και των μελών του και στο βαθμό έντασης και συχνότητας συμπεριφορικών εκδηλώσεων-αντιδράσεων των παιδιών σχολικής ηλικίας –οι οποίες αντιπροσωπεύουν πιθανά προβλήματα ψυχοκοινωνικής προσαρμογής– με βάση την εκτίμηση των μητέρων στο ερωτηματολόγιο ΕΔΕΠ. Δεν επιχειρήθηκε η κατηγοριοποίηση των παιδιών σε ομάδες, που ούτως ή άλλως δεν αποτελούσε στόχο της παρούσας μελέτης, αλλά διερευνήθηκε το μοτίβο συσχετίσεων των μετρήσεων αυτών προς ένα σύνολο παραμέτρων οι οποίες χαρακτηρίζουν το οικογενειακό πλαίσιο και τα μέλη του και από τη διεθνή βιβλιογραφία έχει φανεί πως μπορεί να συνδέονται με την εικόνα της συμπεριφοράς που παρουσιάζουν τα παιδιά. Τελικός στόχος της μελέτης ήταν να εξαχθούν οι παράγοντες εκείνοι που συνδυαστικά ερμηνεύουν σε σημαντικό βαθμό τη διακύμανση των μετρήσεων που αφορούσαν συμπεριφορικές εκδηλώσεις της ψυχοκοινωνικής προσαρμογής των παιδιών.

Από την εκτίμηση της περιγραφικής ανάλυσης των δεδομένων φαίνεται πως το δείγμα αποτελούσαν μέσες τυπικές ελληνικές οικογένειες, φανερώνοντας μια ομοιογένεια στη σύσταση του δείγματος τόσο ως προς τα κοινωνικο-δημογραφικά του χαρακτηριστικά όσο και ως προς την ψυχοκοινωνική λειτουργικότητα. Ένα τέτοιο στοιχείο, βέβαια, είναι σημαντικό ως προς την ερμηνεία άλλων ευρημάτων που σχετίζονται με τα κοινωνικο-δημογραφικά χαρακτηριστικά. Εί-

ναι γνωστό, για παράδειγμα, από έρευνες που έχουν διεξαχθεί (Herber, 1998. Lavee, Sharlin, & Katz, 1996) πως στοιχεία του οικογενειακού πλαισίου όπως ο αριθμός των παιδιών και οι οικονομικές πιέσεις συνδέονται άμεσα με το άγχος που βιώνεται στο πλαίσιο της οικογένειας, και μάλιστα είναι πιο ισχυροί παράγοντες έναντι άλλων όπως η εργασιακή απασχόληση της μητέρας και ο καταμερισμός καθηκόντων μέσα στην οικογένεια. Το άγχος, με τη σειρά του, επιδρά αρνητικά στην ψυχολογική υγεία και στην αντίληψη που έχουν οι γονείς για τη συζυγική τους σχέση, ενώ, παράλληλα, από άλλες έρευνες (π.χ., Breslau, Davis, & Prabucki, 1988. Krech & Johnston, 1992) έχει βρεθεί πως αγχώδεις μητέρες τείνουν να «υπερεκτιμούν» τη συμπεριφορά των παιδιών, αν και αυτό το εύρημα αμφισβητείται ή δεν ενισχύεται από κάποιες άλλες έρευνες (Richters, 1992. Shalan, 1996).

Η περιγραφική ανάλυση των δεδομένων έδειξε πως στο συγκεκριμένο δείγμα ο βαθμός σοβαρότητας των συμπτωμάτων, όπως αυτά αναφέρονται από τις μητέρες, οι οποίες και συμπλήρωσαν το ερωτηματολόγιο, κυμαίνεται σε χαμηλά επίπεδα, ενώ, σχετικά με τη συχνότητα αναφοράς τους ως «μικρά» προβλήματα (ανεξαρτήτως ομάδας «συνδρόμου»), 15 περίπου συμπεριφορικές εκδηλώσεις κατά μέσο όρο χαρακτηρίστηκαν ως προβλήματα από κάθε μητέρα.

Από τη σχετική διμεταβλητή ανάλυση των συσχετίσεων φάνηκε πως οι μετρήσεις των προβλημάτων ψυχοκοινωνικής προσαρμογής των παιδιών συνδέονται, όπως αναμενόταν, με τις διάφορες μεταβλητές που αφορούν τη μητέρα και διεργασίες που χαρακτηρίζουν το οικογενειακό πλαίσιο. Έτσι, βρέθηκε ότι ο βαθμός σοβαρότητας των «προβλημάτων ενδο-προσωπικής προσαρμογής» των παιδιών που αναφέρονταν από τη μητέρα συσχετίζεται με την ηλικία της, την κατάσταση της υγείας της, τη γενική εκτίμηση για τη σχέση που έχει με τα παιδιά, το επίπεδο του ιδιοσυγκρασιακού της άγχους καθώς και με τη «συναισθηματική σχέση γονέα – παιδιού». Αναφορικά με τα «συμπτώματα δια-προσωπικής

προσαρμογής», φάνηκε πως αυτά συνδέονται με την ποιότητα της σχέσης της μητέρας με τα παιδιά, το επίπεδο ιδιοσυγκρασιακού άγχους της και τις «διαδικασίες διευκόλυνσης της ωρίμασης» του παιδιού (διάφορες δραστηριότητες και ενασχολήσεις) που αναπτύσσονται στο εσωτερικό της οικογένειας και είτε καθοδηγούνται από τη μητέρα είτε αναλαμβάνονται από το παιδί χωρίς άλλη διαμεσολάβηση. Τέλος, η συχνότητα αναφοράς των συμπτωμάτων ως «μικρών» προβλημάτων φάνηκε να συνδέεται με περισσότερους παράγοντες, όπως η διάρκεια γάμου, η ηλικία της μητέρας, η σχέση της με τα παιδιά, το επίπεδο συζυγικής ικανοποίησης, τα επίπεδα ιδιοσυγκρασιακού άγχους καθώς και το σύνολο των ενδοοικογενειακών διεργασιών.

Αξίζει να σημειωθεί πως δε βρέθηκε κάποια στατιστικά σημαντική συσχέτιση (ούτε σε επίπεδο διμεταβλητής ούτε σε επίπεδο πολυμεταβλητής ανάλυσης) μεταξύ της μέτρησης που αφορούσε τα επίπεδα συζυγικής ικανοποίησης (με βάση τις απαντήσεις των μητέρων στη σχετική ερώτηση γενικής εκτίμησης αλλά και στην κλίμακα MSS) και της ψυχοκοινωνικής συμπεριφοράς του παιδιού (εξαιρέση αποτέλεσε η συσχέτιση της αθροιστικής μέτρησης της συζυγικής ικανοποίησης με τη συχνότητα αναφοράς των συμπεριφορών ως «μικρών» προβλημάτων, όπου φάνηκε, σε επίπεδο τάσεως, πως όσο πιο δυσχερής είναι η μητέρα τόσο πιο πιθανό είναι να αναφέρει περισσότερες συμπεριφορές του παιδιού ως πρόβλημα). Ενδεχομένως η εικόνα που παρουσιάζεται σχετικά με τη μικρή συμβολή της συγκεκριμένης μέτρησης στη διακύμανση των τιμών που αφορούν τη συμπεριφορά των παιδιών να οφείλεται είτε στη μικρή σχετικά διασπορά των τιμών της, λόγω της ομοιογένειας του δείγματος ως προς τη συγκεκριμένη παράμετρο (υψηλά επίπεδα συζυγικής ικανοποίησης), είτε στο γεγονός ότι οι επιδράσεις της συγκεκριμένης ψυχολογικής παραμέτρου επικαλύπτονται από άλλες. Έτσι, φαίνεται, με βάση τα αποτελέσματα της παρούσας μελέτης, πως το επίπεδο της συζυγικής ικανοποίησης, και κατ' επέκταση η επίδρασή του στον τρόπο αντί-

ληψης της συμπεριφοράς των παιδιών, «φιλτράρεται» (ή και εξουδετερώνεται, όπως φάνηκε στην παρούσα μελέτη) μέσα από τη λειτουργία άλλων ψυχολογικών χαρακτηριστικών (π.χ., ιδιοσυγκρασιακό άγχος) και των ενδοοικογενειακών διεργασιών.

Το εύρημα δεν ήταν αναμενόμενο, αφού με βάση άλλες μελέτες (Benzies, Harrison, & Magill-Evans, 1998. Fishman & Meyers, 2000. Forehand, Brody, & Smith, 1986) έχει διαπιστωθεί πως οι αντιλήψεις των μητέρων για την ποιότητα της συζυγικής σχέσης συσχετίζονται με τη συχνότητα και το βαθμό έντασης των προβλημάτων συμπεριφοράς των παιδιών, και μάλιστα οι μητέρες ανέφεραν σε μεγαλύτερη συχνότητα προβλήματα συμπεριφοράς απ' ό,τι οι πατέρες. Η εικόνα, πάντως, στη διεθνή βιβλιογραφία δεν είναι και πολύ σαφής ως προς τη σχέση των δύο αυτών παραμέτρων, αφού αλλού (Katz & Gottman, 1993) δεν έχει βρεθεί σχέση μεταξύ συζυγικής ικανοποίησης και αναφοράς προβλημάτων συμπεριφοράς, συμφωνώντας με το εύρημα της παρούσας μελέτης. Η ερμηνεία που έχει δοθεί από το γνωστικό μοντέλο για τις επιπτώσεις της συζυγικής σύγκρουσης στα παιδιά σε επίπεδο συναισθημάτων και συμπεριφοράς θα μπορούσε ίσως να εξηγήσει και το αποτέλεσμα της παρούσας έρευνας. Με βάση τη γνωστική προσέγγιση, η ερμηνεία της κατάστασης από το παιδί αποτελεί τον κυριότερο διαμεσολαβητικό παράγοντα για τις επιπτώσεις της γονεϊκής σύγκρουσης στη συναισθηματική και συμπεριφορική του προσαρμογή (Crockenberg & Forgays, 1996). Σε έρευνα των Grych και Fincham (1990), για παράδειγμα, έχει βρεθεί ότι οι αντιλήψεις των παιδιών για την απειλή της σύγκρουσης και τις αιτίες της, καθώς και η εμπιστοσύνη στις ικανότητές τους για αντιμετώπιση, αποτελούν τους κυριότερους διαμεσολαβητικούς παράγοντες για τις επιπτώσεις. Επιπλέον, η συζυγική ικανοποίηση είναι μια κατάσταση που βιώνεται υποκειμενικά από τη μητέρα, και ως εκ τούτου είναι αναμενόμενο να επηρεάσει έμμεσα τη συμπεριφορά και τη συναισθηματική κατάσταση του παιδιού, μέσα από τη σύνδεσή της με

άλλα χαρακτηριστικά της μητέρας, όπως φάνηκε και στην παρούσα έρευνα.

Ανάλογα ήταν και τα ευρήματα σχετικά με την έλλειψη συσχέτισης μεταξύ της μέτρησης που αφορούσε τα γενικά επίπεδα αισιοδοξίας (*LOT-R*) και των εκτιμήσεων των μητέρων για τη συμπεριφορά των παιδιών, σημειώνοντας εδώ πως η συγκεκριμένη παράμετρος παρουσίασε ένα στατιστικά σημαντικό συντελεστή συσχέτισης με τη μέτρηση συζυγικής ικανοποίησης. Τέλος, θα πρέπει να σημειωθεί πως καμία άλλη κοινωνικο-δημογραφικού περιεχομένου μεταβλητή (εισόδημα, μορφωτικό επίπεδο μητέρας, διάρκεια έγγαμης ζωής, μέγεθος της οικογένειας), πέρα από τη σχετική συμβολή της ηλικίας της μητέρας, δε βρέθηκε να συσχετίζεται με την αναφορά «προβληματικών» εκδηλώσεων-αντιδράσεων των παιδιών. Αξίζει, επίσης, να σημειωθεί πως στο εύρος των ηλικιών των παιδιών που συμμετείχαν στη μελέτη δε φάνηκε να υπάρχει διαφοροποίηση ανάλογη με αυτή που παρατηρείται μεταξύ παιδιών προσχολικής και σχολικής ηλικίας (π.χ., Luk, Leung, Bacon-Shone et al., 1997), ενώ, αντίθετα με άλλες μελέτες (Motti-Stefanidi, Bezevegis, & Giannitsas, 1996), δε βρέθηκαν διαφορές μεταξύ αγοριών και κοριτσιών.

Τα στοιχεία αυτά, σε συνδυασμό με τις υψηλές συσχετίσεις που εντοπίστηκαν σε σχέση με τις «ενδοοικογενειακές διεργασίες», θα μπορούσαν να ενισχύσουν την επιχειρηματολογία πως οι εγγύτερες διεργασίες των κοινωνικών σχέσεων που αναπτύσσονται στο εσωτερικό του οικογενειακού μικροσυστήματος παίζουν έναν ιδιαίτερα καθοριστικό ρόλο και καθίστανται ισχυρότερες από τα «δομικά» του στοιχεία που το οριοθετούν κοινωνικά, τουλάχιστον στο βαθμό που στη συγκεκριμένη μελέτη έχουν άμεση επίπτωση σε κάποιον τομέα της ανάπτυξης του παιδιού ή στον τρόπο που βλέπει η μητέρα (ως ο κύριος πληροφοριοδότης) κάποιους τομείς της ψυχοκοινωνικής του ανάπτυξης. Το παρόν εύρημα τονίζει για άλλη μια φορά τον ιδιαίτερα καθοριστικό ρόλο που παίζει η ποιότητα της σχέσης γονέα – παιδιού στην πορεία ανάπτυξης της συμπεριφοράς, ενώ έχει φανεί πως λειτουργεί ως ένας

ισχυρός διαμεσολαβητικός παράγοντας μεταξύ των αναπτυξιακών επιτευγμάτων και των παραγόντων κινδύνου από το οικογενειακό και εξωοικογενειακό πλαίσιο (π.χ., Hetherington, Bridges, & Isabella, 1998. Hetherington & Clingempeel, 1992. Maccoby, 1992).

Αντίθετα, οι γενικές εκτιμήσεις για την υγεία και τη σχέση τους με τα παιδιά, που συνιστούν μια άλλη χαρακτηριστική πτυχή των μητέρων, φαίνεται να συμβάλλουν περισσότερο στη διακύμανση των τιμών που αφορούν τη συμπεριφορά των παιδιών, όπως ήταν αναμενόμενο. Με άλλα λόγια, όσο καλύτερα νιώθουν οι μητέρες από πλευράς φυσικής/σωματικής υγείας και όσο πιο θετικά αισθάνονται τη σχέση τους με τα παιδιά, τόσο λιγότερο αναφέρουν συμπεριφορές του παιδιού ως πρόβλημα. Πάντως, η συμβολή των προαναφερθέντων «δομικών» στοιχείων μπορεί να διαπιστωθεί όχι ίσως σε άμεση σχέση και σύνδεση με τη συμπεριφορά των παιδιών αλλά σε σχέση με την ψυχολογική κατάσταση της μητέρας, αφού, όπως μπορεί να διαπιστώσει κανείς μελετώντας τους σχετικούς δείκτες του Πίνακα 3, η μικρότερη διάρκεια του έγγαμου βίου και η μικρή ηλικία της μητέρας συνδέονται με υψηλότερα επίπεδα ιδιοσυγκρασιακού άγχους, το οποίο φάνηκε ως ένας από τους ισχυρότερους παράγοντες.

Όταν επιχειρήθηκε στη δεύτερη φάση της ανάλυσης να διερευνηθεί ποιο είναι το μοτίβο των συνεπιδρωσών μεταβλητών στην ερμηνεία της διακύμανσης των τιμών των μετρήσεων της ψυχοκοινωνικής προσαρμογής των παιδιών, η εικόνα ήταν κάπως διαφορετική από την προηγούμενη φάση αναλύσεων. Δύο ήταν οι βασικές μεταβλητές που φάνηκαν να συνδέονται με την εκτίμηση των μητέρων για τη συμπεριφορά των παιδιών: το επίπεδο ιδιοσυγκρασιακού άγχους της μητέρας και η γενική εκτίμηση της μητέρας για την ποιότητα της σχέσης της με τα παιδιά, ενώ ακολουθούσαν, σε επίπεδο προγνωστικής ισχύος, η ποιότητα των ενδοοικογενειακών διεργασιών (που αντανακλούν μέρος των εγγύτερων διαδικασιών του μικροσυστήματος της οικογένειας) και οι γενικές προσδοκίες θέσης ελέγχου

της μητέρας. Έτσι, είναι πιθανότερο να αναφέρονται περισσότερες ή πιο έντονες εκδηλώσεις-αντιδράσεις, που υποδηλώνουν προβλήματα ψυχοκοινωνικής προσαρμογής του παιδιού, από μητέρες μικρής ηλικίας, με προβλήματα υγείας, αγχώδη στοιχεία προσωπικότητας (αυξημένο ιδιοσυγκρασιακό άγχος), χαμηλά επίπεδα εξω-προσωπικής θέσης ελέγχου. Οι μητέρες αυτές εκτιμούν αρνητικά τις σχέσεις τους με τα παιδιά (τόσο σε επίπεδο γενικής εκτίμησης όσο και σε επίπεδο εξειδικευμένης μέτρησης μέσω ψυχομετρικής κλίμακας), στοιχείο το οποίο συνδυάζεται με μειωμένες δραστηριότητες «διευκόλυνσης της ωρίμανσης» των παιδιών εντός του οικογενειακού πλαισίου.

Το εύρημα που αναφέρεται στην αρνητική συνάφεια μεταξύ του ιδιοσυγκρασιακού άγχους της μητέρας και της αναφοράς προβλημάτων συμπεριφοράς του παιδιού, όπως προαναφέρθηκε, ήταν αναμενόμενο και συμφωνεί με αρκετές άλλες έρευνες (π.χ., Bond & McMahon, 1984. Johnston, 1991. Lovejoy, 1991. Schaughency & Lahey, 1985). Το ιδιοσυγκρασιακό άγχος φαίνεται να αποτελεί έναν από τους πιο χαρακτηριστικούς διαμεσολαβητικούς παράγοντες, στο πλαίσιο του μικροσυστήματος της οικογένειας, που επιδρούν στον τρόπο με τον οποίο γίνεται αντιληπτή η συμπεριφορά του παιδιού.

Η παρούσα έρευνα μπορεί να παράσχει τη δυνατότητα να εξαχθούν κάποια συμπεράσματα, εντούτοις, λόγω της ομοιογένειας ως προς τη σύσταση και του μεγέθους του δείγματος καθώς και του διερευνητικού χαρακτήρα της μελέτης, αυτά θα πρέπει να αναγνωσθούν με προσοχή. Σαφέστατα μένουν πολλά ακόμα να γίνουν. Ένας από τους περιορισμούς της μελέτης αφορά το γεγονός πως για τη συμπεριφορά των παιδιών χρησιμοποιήθηκαν μόνο οι εκτιμήσεις-αναφορές των μητέρων, τακτική την οποία έχουν ακολουθήσει και πολλές άλλες έρευνες που έχουν κατά καιρούς διεξαχθεί με ανάλογη ερευνητική εστίαση. Ευρήματα από έρευνες που έχουν διεξαχθεί τόσο στο εξωτερικό όσο και στην Ελλάδα (Μπίμπου-Νάκου, Στογιαννίδου, & Κιοσέογλου, 2000) επιβεβαιώνουν τις υποκειμε-

νικές αντιλήψεις και κρίσεις των γονέων για τις δυσκολίες των παιδιών, που συναρτώνται με την κατάσταση της ψυχικής υγείας των μητέρων και την αντίληψή τους για την οικογενειακή λειτουργικότητα. Εντούτοις, ευρήματα άλλων ερευνών (π.χ., Bates & Bayles, 1984) σημειώνουν πως οι αντιλήψεις των γονέων συνίστανται τόσο σε υποκειμενικά στοιχεία, που αντανακλώνται σε μετρήσεις της προσωπικότητας, καθώς και σε αντικειμενικά στοιχεία, με βάση παρατηρήσεις ανεξάρτητων ερευνητών. Σε μελλοντικές έρευνες θα μπορούσαν οι εκτιμήσεις αυτές να ληφθούν και από άλλα άτομα του στενού οικογενειακού περιβάλλοντος, όπως επίσης και έξω από αυτό, όπως είναι ο δάσκαλος του παιδιού στο σχολείο, καθώς και με αντικειμενική αξιολόγηση της συμπεριφοράς των παιδιών με τη χρήση διαγνωστικών εργαλείων. Παρ' όλα αυτά, σε μία τουλάχιστον μελέτη στην οποία εξετάστηκε η ακρίβεια των εκτιμήσεων της συμπεριφοράς των παιδιών, οι οποίες προέρχονταν από διάφορες πηγές (μητέρα, πατέρας, δάσκαλος, συμμαθητές καθώς και τα ίδια τα παιδιά), βρέθηκε, μεταξύ άλλων, πως οι μητέρες ήταν πολύ ακριβείς στις αναφορές τους σε σχέση με διαπιστωμένα προβλήματα συμπεριφοράς (Phares, 1997).

Σε μελλοντικές φάσεις της έρευνας απομένει να διαπιστωθεί σε ποιο βαθμό το παιδί αντιλαμβάνεται το οικογενειακό περιβάλλον και τη συμπεριφορά των γονέων, επιτρέποντας κατ' αυτό τον τρόπο τον «τριγωνισμό» των συλλεγμένων παρατηρήσεων καθώς και τη συμπερίληψη περισσότερων μεταβλητών που να προσδιορίζουν το μικροσύστημα της οικογένειας, ώστε να αποκτηθεί μια πιο σαφής εικόνα για τους τρόπους με τους οποίους διαμορφώνεται η αντίληψη που έχουν οι γονείς για το παιδί τους, αλλά και για το πώς λειτουργεί το παιδί μέσα σε αυτή τη δυναμική.

Ωστόσο, παρά τους παραπάνω περιορισμούς, το αποτέλεσμα ότι η ψυχολογική κατάσταση της μητέρας καθώς και οι ενδοοικογενειακές διεργασίες επηρεάζουν άμεσα την ψυχοκοινωνική προσαρμογή του παιδιού, όπως η ίδια αξιολογεί τη συμπεριφορά του, έχει ιδιαίτερη

σημασία σε επίπεδο πρόληψης και θεραπευτικής παρέμβασης. Όπως, επίσης, έχουν δείξει σχετικές έρευνες, η αξιολόγηση της συμπεριφοράς του παιδιού από τη μητέρα του λειτουργεί ως βασικός διαμεσολαβητικός παράγοντας για την ανάπτυξη αντίστοιχης συμπεριφοράς από το παιδί, ανεξάρτητα από την αντικειμενικότητα της αξιολόγησης που η ίδια κάνει (Kyrios & Prior, 1990). Προς την κατεύθυνση αυτή, τα ευρήματα της παρούσας έρευνας δείχνουν ότι ένας σημαντικός παράγοντας που προάγει την καλή ψυχοκοινωνική προσαρμογή των παιδιών είναι η υποστήριξη των γονέων, και ιδιαίτερα της μητέρας, όπως επίσης και η καλή ψυχική και σωματική τους υγεία, που ως ένα βαθμό είναι απόρροια και της μεταξύ τους σχέσης.

Βιβλιογραφία

- Achenbach, T. (1990). Conceptualization of developmental psychopathology. In M. Lewis & S. Miller (Eds.), *Handbook of developmental psychopathology* (pp. 3-27). New York: Plenum Press.
- Achenbach, T. M., McConaughy, S. H., & Howell, C. T. (1987). Child/adolescent behavioral and emotional problems: Implications of cross informant correlations for situational specificity. *Psychological Bulletin*, 101, 213-232.
- Bates, J. E. (1990). Conceptual and empirical linkages between temperament and behavior problems: A commentary on the Sanson, Prior & Kyrios Study. *Merrill-Palmer Quarterly*, 30, 111-130.
- Bates, J. E., & Bayles, K. (1984). Objective and subjective components in mothers' perceptions of their children from age 6 months to 3 years. *Merrill-Palmer Quarterly*, 30, 111-130.
- Belsky, J., Lerner, R., & Spanier, G. (1984). *The child in the family*. New York: McGraw-Hill.
- Benzies, K. M., Harrison, M. J., & Magill-Evans, J. (1998). Impact of marital quality and parent-infant interaction on preschool behavior problems. *Public Health Nursing*, 15, 35-43.
- Bertalanffy, L. von (1986). *General Systems Theory: Foundation, development, applications*. New York: Braziller.
- Boivin, M., Morin-Quellet, I., Leblanc, N., Dionne, G., & Frenette, E. (2002). *Evolution of parental perceptions and behaviours*. (Quebec Longitudinal Study of Child Development.) Quebec: Institute de la Statistiques.
- Bond, C. R., & McMahon, R. J. (1984). Relationships between marital distress and child behavior problems, maternal personal adjustment, maternal personality, and maternal parenting behavior. *Journal of Abnormal Psychology*, 93, 348-351.
- Bowen, M. (1978). *Family therapy in clinical practice*. New York: Jason-Aronson.
- Breslau, N., Davis, G. C., & Prabucki, K. (1988). Depressed mothers as informants in family history research: Are they accurate? *Psychiatry Research*, 24, 345-359.
- Broderick, C. (1993). *Understanding family process*. London: Sage.
- Bronfenbrenner, U. (1975). *Reality and research in the ecology of human development*. Proceedings of the American Philosophical Society (Vol. 19, pp. 439-469). Philadelphia: American Philosophical Society.
- Bronfenbrenner, U. (1976). The experimental ecology of education. *Teachers College Record*, 78, 157-204.
- Bronfenbrenner, U. (1979). *The ecology of human development: Experiments by nature and design*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Bronfenbrenner, U., & Evans, G. W. (2000). Developmental science in the 21st century: Emerging questions, theoretical models, research designs and empirical findings. *Social Development*, 9, 115-125.
- Bronfenbrenner, U., & Morris, P. A. (1998). The ecology of developmental processes. In W. Damon (Ser. Ed.) & R. M. Lerner (Vol. Ed.), *Handbook of child psychology* (Vol. 1, pp. 993-1028). New York: J. Wiley.

- Buehler, C., Anthony, C., Krishnakumar, A., Stone, G., Gerard, J., & Pemberton, S. (1997). Interparental conflict and youth problem behaviors: A meta-analysis. *Journal of Child and Family Studies*, 6, 233-247.
- Burgess, R. L., & Conger, R. D. (1978). Family interaction in abusive, neglectful, and normal families. *Child Development*, 49, 1163-1173.
- Byng-Hall, J. (1995). *Rewriting family scripts*. London: The Guilford Press.
- Caldwell, B. M., & Bradley, R. H. (1984). *Administration manual: Home Observation for Measurement of the Environment*. Little Rock, AR: University of Arkansas.
- Γιαννίτσας, Ν. Δ. (2000). Αξιολόγηση της προβληματικής συμπεριφοράς παιδιών και εφήβων. Στο Α. Κаланτζή-Αζίι & Η. Γ. Μπεζεβέγκης (Επιμ.), *Θέματα επιμόρφωσης και ευαισθητοποίησης στελεχών ψυχικής υγείας παιδιών και εφήβων* (σ. 161-168). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Crockenberg, S., & Forgays, D. (1996). The role of emotion in children's understanding and emotional reactions to marital conflict. *Merrill-Palmer Quarterly*, 42, 22-47.
- Cummings, E. M. (1994). Marital conflict and children's functioning. *Social Development*, 3, 16-36.
- Davies, P. T., & Cummings, E. M. (1998). Exploring children's emotional security as a mediator of the link between marital relations and child adjustment. *Child Development*, 69, 124-139.
- Downey, G., & Coyne, J. C. (1990). Children of depressed parents: An integrative review. *Psychological Bulletin*, 108, 50-76.
- European Longitudinal Study of Pregnancy and Childhood (ELSPAC) (1995). *The survey development and protocol. Technical manual* (2nd ed.). Bristol: Institute of Child Health.
- Fincham, F. D., & Bradbury, T. (1993). Marital satisfaction, depression and attributions: A longitudinal analysis. *Journal of Personality and Social Psychology*, 64, 442-52.
- Fincham, F. D., Grych, J. H., & Osborne, L. N. (1994). Does marital conflict cause child maladjustment?: Directions and challenges for longitudinal research. *Journal of Family Psychology*, 8, 128-140.
- Fine, M. A., Voydanoff, P., & Donnelly, B. W. (1994). Parental perceptions of child well-being: Relations to family structure, parental depression and marital satisfaction. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 15, 165-186.
- Fishman, E. A., & Meyers, S. A. (2000). Marital satisfaction and child adjustment: Direct and mediated pathways. *Contemporary Family Therapy: An International Journal*, 22, 437-452.
- Forehand, R., Brody, G., & Smith, K. (1986). Contributions of child behavior and marital dissatisfaction to maternal perception of child maladjustment. *Behavior Research & Therapy*, 24, 43-48.
- Forehand, R., McCombs, A., & Brody, G. H. (1987). The relationship of parental depressive mood states to child functioning: An analysis by type of sample and area of child functioning. *Advances in Behavioral Research & Therapy*, 9, 1-20.
- Friedlander, S., Weiss, D. S., & Traylor, J. (1986). Assessing the influence of maternal depression on the validity of the Child Behavior Checklist. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 14, 123-133.
- Gagnon, C., Vitaro, F., & Tremblay, R. E. (1992). Parent-teacher agreement on kindergartens' behavior problems: A research note. *Journal of Child Psychology & Psychiatry*, 33, 1255-1261.
- Grych, J. H., & Fincham, F. D. (1990). Marital conflict and children's adjustment: A cognitive-contextual framework. *Psychological Bulletin*, 108, 267-290.
- Herber, K. D. (1998). Single mothers, stress, and perception of their child's behavior. *Dissertation Abstracts International*, 58(8-B): 4523.
- Hetherington, E. M., Bridges, M., & Isabella, G.

- M. (1998). What matters? What does not? Five perspectives on the association between marital transitions and children's adjustment. *American Psychologist*, 53, 167-184.
- Hetherington, E. M., & Clingempeel, W. G. (1992). Coping with marital transitions: A family systems approach. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 57(2-3, Serial No 227).
- Johnson, D. R., Amoloza, T. O., & Booth, A. (1992). Stability and developmental change in marital quality: A three-wave panel analysis. *Journal of Marriage & the Family*, 54, 582-594.
- Johnston, C. (1991). Predicting mothers' and fathers' perceptions of child behavior problems. *Canadian Journal of Behavioral Science*, 23, 349-357.
- Karney, B. R., & Bradbury, T. N. (1997). Neuroticism, marital interaction and the trajectory of marital satisfaction. *Journal of Personality and Social Psychology*, 72, 1075-1092.
- Katz, L. F., & Gottman, J. M. (1993). Patterns of marital conflict predict children's internalizing and externalizing behaviors. *Developmental Psychology*, 29, 940-950.
- Krech, K. H., & Johnston, C. (1992). The relationship of depressed mood and life stress to maternal perceptions of child behavior. *Journal of Clinical Child Psychology*, 21, 115-122.
- Kurdek, L. A. (1993). Nature and prediction of changes in marital quality for first-time parent and nonparent husbands and wives. *Journal of Family Psychology*, 6, 255-265.
- Kyrios, M., & Prior, M. (1990). Temperament, stress and family factors in behavioral adjustment of 3-5-year-old children. *International Journal of Behavioral Development*, 13, 67-93.
- Laosa, L., & Sigel, I. (Eds.) (1982). *Families as learning environments for children*. New York: Plenum.
- Lavee, Y., Sharlin, S., & Katz, R. (1996). The effect of parenting stress on marital quality: An integrated mother-father model. *Journal of Family Issues*, 17, 114-135.
- Lefcourt, H. M. (1991). Locus of control. In J. P. Robinson, P. R. Shaver, & L. S. Wrightsman (Eds.), *Measures of personality and social psychological attitudes* (pp. 413-499). San Diego: Academic Press.
- Lerner, R. M. (1986). *On the nature of human plasticity*. New York: Cambridge University Press.
- Lerner, R. M., & Kauffman, M. B. (1985). The concept of development in contextualism. *Developmental Review*, 5, 309-333.
- Long, F., Peters, D. L., & Garduque, L. (1985). Continuity between home and day care: A model for defining relevant dimensions of child care. In I. E. Sigel (Ed.), *Advances in applied developmental psychology* (Vol. 1, pp. 131-174). Norwood, NJ: Ablex Publishing Corp.
- Lovejoy, M. C. (1991). Maternal depression: Effects on social cognition and behavior in parent-child interactions. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 19, 693-706.
- Luk, S. L., Leung, P. W., Bacon-Shone, J., et al. (1997). Behaviour disorder in pre-school children in Hong-Kong. A two-stage epidemiological study. *British Journal of Psychiatry*, 158, 213-221.
- MacArthur, J. D., & MacArthur, C. T. (1998). *Optimism/Pessimism*. Στο δικτυακό τόπο: www.macses.ucsf.edu/Research/Psychosocial/notebook/optimism.html
- Maccoby, E. E. (1992). Commentary. In E. M. Hetherington & W. G. Clingempeel (Eds.), *Coping with marital transitions: A family systems approach. Monographs of the Society for Research in Child Development*, 57(2-3, Serial No 227).
- McHale, S. M., & Maguire, M. C. (1996). *Her marriage, his marriage and their children's adjustment*. Ανακοίνωση στο International Conference on Personal Relationships, August 4-8, Banff, Canada.

- Miller, J. G. (1955). Toward a general theory for the behavioral sciences. *American Psychologist*, 10, 513-531.
- Miller, J. G. (1965). Living systems: Structure and process, cross level hypotheses. *Behavioral Science*, 10, 337-411.
- Minuchin, P. P. (1985). Families and individual development: Provocations from the field of family therapy. *Child Development*, 56, 289-302.
- Minuchin, S., & Nichols, M. (1993). *Family healing*. New York: The Free Press.
- Modell, J. D., Modell, J. G., Wallander, J., Hodgems, B., Duke, L., & Wisely, D. (2001). Maternal ratings of child behavior improve with treatment of maternal depression. *Family Medicine*, 33, 691-695.
- Motti-Stefanidi, F., Bezevegis, E., & Giannitsas, N. (1996). Teachers' perceptions of school-age children's competence and mental health. *European Journal of Personality*, 10, 263-282.
- Μπίμπου-Νάκου, Ι., Στογιαννίδου, Α., & Κιοσέογλου, Γ. (2000). Σχέση μεταξύ ψυχοκοινωνικής λειτουργικότητας της οικογένειας, ψυχικής υγείας μητέρων και εκτίμησης δυνατότητων και δυσκολιών παιδιών σχολικής ηλικίας από γονείς και εκπαιδευτικούς. *Παιδί & Έφηβος*, 2, 48-68.
- Murstein, B. (1974). *Love, sex, and marriage through the ages*. New York: Springer Publishing Company.
- Nickols, W., & Everett, C. (1986). *Systemic family therapy*. New York: The Guilford Press.
- Nowicki, S. Jr., & Duke, M. P. (1974). The locus of control scale for college as well as noncollege adults. *Journal of Personality Assessment*, 38, 36-137.
- Nowicki, S. Jr., & Duke, M. P. (1983). The Nowicki-Strickland life-span locus of control scales: Construct validation. In H. M. Lefcourt (Ed.), *Research with the locus of control construct* (Vol. 2, pp. 9-51). New York: Academic Press.
- Osborne, L. A., & Fincham, F. D. (1996). Marital conflict, parent-child relationships, and child adjustment: Does gender matter? *Merrill-Palmer Quarterly*, 42, 48-75.
- Παπαδιώτη-Αθανασίου, Β. (2000). Η συστημική προσέγγιση στην ψυχοθεραπεία σήμερα. Μια εξελικτική πορεία. *Τετράδια Ψυχιατρικής*, 70.
- Παρασκευόπουλος, Ι. Ν., & Γιαννίτσας, Ν. Δ. (1999). *Ερωτηματολόγιο Δια-προσωπικής και Ενδο-προσωπικής Προσαρμογής (ΕΔΕΠ) - Οδηγίες συμπλήρωσης και αξιολόγησης*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Parke, R. D., & Buriel, R. (1998). Socialization in the family: Ethnic and ecological perspectives. In W. Damon (Ed.), *Handbook of child psychology* (5th ed.) (Vol. 3, pp. 463-552). New York: John Wiley.
- Phares, V. (1997). Accuracy of informants: Do parents think that mothers knows best? *Journal of Abnormal Child Psychology*, 25, 165-171.
- Pierce, S. H., Hannaman, S., & Henderson, T. (1995). *The development of the «Home and Family Questionnaire»: Exploratory factor analysis and initial reliability estimates*. Ανακοίνωση στο 61st Biennial Meeting of Society for Research in Child Development, Indianapolis.
- Richters, J. E. (1992). Depressed mothers as informants about their children: A critical review of the evidence for distortion. *Psychological Bulletin*, 112, 485-499.
- Roach, A. J., Frazier, L. P., & Bowden, S. R. (1981). The Marital Satisfaction Scale: Development of a measure for intervention research. *Journal of Marriage and the Family*, 41, 537-545.
- Sanger, M. S., MacLean, J. W. E., & Van Slyke, D. A. (1986). Relation between maternal characteristics and child behavior ratings. *Clinical Pediatrics*, 31, 461-466.
- Schaughency, E. A., & Lahey, B. B. (1985). Mothers' and fathers' perceptions of child deviance: Roles of child behavior, parental depression, and marital satisfaction. *Journal*

- of Consulting & Clinical Psychology, 53, 718-723.
- Scheier, M. F., Carver, C. S., & Bridges, M. W. (1994). Distinguishing optimism from neuroticism (and trait anxiety, self-mastery, and self-esteem): A re-evaluation of the life Orientation Test. *Journal of Personality & Social Psychology*, 67, 1063-1078.
- Scott, M. M. (1987). *Theory in development: A synthesis for the 1990s*. Ανακοίνωση στο Meeting of the Society for Research in Child development, Baltimore, April.
- Shalan, J. D. (1996). Low frustration tolerance, stress, and maternal perception of child behavior. *Dissertation Abstracts International*, 57(1-B): 0766.
- Spielberger, C. D. (1983). *Manual for the State-Trait Anxiety Inventory (STAI)*. Palo Alto, CA: Consulting Psychologists Press.
- Spielberger, C. D., Gorsuch, R. L., & Lushene, R. D. (1970). *Manual for the State-Trait Anxiety Inventory*. Palo Alto, CA: Consulting Psychologists Press.
- Thelen, E. (1987). Self-organisation in developmental processes: Can systems approaches work? In M. Gunnar (Ed.), *Systems in development*. Minnesota Symposia on Child Psychology (Vol. 22). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Thompson, R. A. (1998). Early socio-personality development. In W. Damon (Ed.), *Handbook of child psychology* (5th ed.) (Vol. 3, pp. 25-104). New York: J. Wiley.
- Urban, H. B. (1978). The concept of development from a system perspective. In P. B. Baltes (Ed.), *Life-span development and behaviour* (Vol. 1). New York: Academic Press.
- Verhulst, F. C., & Van Der Ende, J. (1991). Four-year follow-up of teacher-reported problem behaviours. *Psychological Medicine*, 21, 965-977.
- Wachs, T., & Gruen, G. (1982). *Early experience and human development*. New York: Plenum.
- White, L., & Edwards, J. N. (1990). Emptying the nest and parental well-being: An analysis of national panel data. *American Sociological Review*, 55, 235-242.

Maternal perceptions of children's behaviour in relation to psychosocial factors of the family context

KONSTANTINOS PETROGIANNIS & VASSO PAPADIOTI-ATHANASSIOU

University of Ioannina, Greece

ABSTRACT

The aim of the present study was to investigate the pattern of interrelation between a number of factors that formulate and characterize the family context and the intensity and frequency of children's behavioral reactions that represent psychosocial adjustment, as they were reported by their mothers. The data were collected by means of a questionnaire administered to the mothers of 175 children attending the 3rd, 4th and 5th grade of six elementary schools. More specifically, based on the systems theoretical approach and the relevant research literature, the contribution of a number of variables was examined: (a) socio-demographic characteristics (mothers' age and educational level), (b) maternal psychological state (trait anxiety, locus of control, optimism), mothers' perception regarding their health, the relationship with the children and the level of marital satisfaction, and (c) the «proximal»-intrafamilial processes. The findings are partly in agreement with previous research regarding the role of maternal perception and judgments of children's psychological functioning. Aspects of mothers' psychological state, their perception concerning the family functionality and the intrafamilial processes were related with their estimations concerning children's psychosocial adjustment. The findings are of particular importance in terms of potential prediction of children's difficulties and early intervention.

Key words: Maternal perceptions, Children's behaviour, Family context, Systems approach.

Address: Konstantinos Petrogianis, Department of Philosophy-Education-Psychology, Section of Psychology, University of Ioannina, University Campus, 451 10 Ioannina, Greece. Tel.: 0030-26510-95752.